

Nyárádi Zsolt

A SÜKŐI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG MINDENNAPJAI A 19. SZÁZAD VÉGÉIG AZ EGYHÁZKÖZSÉGI LEVÉLTÁR TÜKRÉBEN

Bevezető

Sükő Székelyudvarhelytől 8 km-re nyugatra, a Sükő-patak völgyében fekszik, kisebb domboktól övezve, közigazgatásilag napjainkban Felsőboldogfalvához tartozik. A történelmi forrásokban először 1404-ből említik, *Swkev*, *Sucfalwa*¹ alakban, a későbbiekben *Swkeo* (1526, 1566), *Sijkeó* (1567), *Swkeó* (1576), *Sikeoffalú*, *Sikeofalu* (1589) stb. névváltozatokban fordul elő.²

A reformációt megelőzően, a katolikus időkben saját templommal nem rendelkezett, a tőle 2 km-re található Farcádon tartottak fent templomot, Hodgyával, Vágással, Lengyelfalvával közösen. A református hitre való áttérést követően is a farcádi egyházhoz tartozott.

A jobbágyporták összeírásakor 1566-ban a fejedelemnek hét portáját jegyzik³, egy évre rá a 25 dénáros adó összeírásakor kilenc adózó portát számoltak össze⁴. 1576-ban az 50 dénáros adó összeírásakor Sükőből öt ilyen jövedelemmel rendelkező portát írnak össze, amelyek mind fejedelmi tulajdonban vannak, ezekből összesen öt forint jövedelem származik.⁵ A faluban 1526-tól kezdődően ismerünk lóföket. II. János hadában híven szolgált főemberek névsorában találjuk *Swkeo Laijos Andrast*, és *Swkeij Andrast*.⁶ 1566-ban szintén őket írják össze János Zsigmond hadában híven szolgáltakként.⁷ Ekkor említik Orbán Györgyöt, aki kiesett a lófőségből.⁸ Egy évre rá már csak Sükei Andrászt jegyzik egyedül lóföként.⁹ 1602-ben a császári hűségre felesküdt lófök és szabad székelyek névsorában Sükőből hat lóföt, 11 szabad székelyt, négy jobbágyot és két darabontot írnak össze.¹⁰ Az 1614-es összeírásakor a lófök száma

tízre gyarapodott, ekkor már nemesként számolják az Orbán családot¹¹, ahonnan Orbán Jánost említik, akit 1608-ban széki jegyzőnek választanak.¹² Összeírnak továbbá hét szabadost és nyolc zsellért.¹³

1627-ben a jobbágytartók porta szerinti összeírásakor Sükőben Józsa György, Szabó György, Tibáld Lőrinc négy jobbágyportát birtokolnak.¹⁴ Ugyanabban az évben Orbán Pétert jegyzik nemesnek, a lófök száma ekkorra 21-re gyarapszik, említenek továbbá öt régi gyalogpuskást és két özvegyet.¹⁵ 1635-ben a Homoródszentpálon összeírt hadköteles udvarhelyszéki székelyek összeírásában Sükőből 20 lóföt, két lófő özvegyét, három régi és öt új gyalogpuskást írnak össze.¹⁶ Az 1627-ben említett Orbán Pétert ekkor már Lengyelfalván találjuk. Az 1614-ben említett Orbán János birtokait, aki időközben fiúutódok nélkül elhunyt, ekkor lánya birtokolja. 1647-ben a hűségesküt letett hadköteles székelyek száma 23 fő,¹⁷ 1674-ben 19 fő,¹⁸ 1679-ben 23 fő, az Orbán család tagját, Györgyöt polgárként említik, Kovács Ferenc és Kis Ferenc pedig nemesi rangúak.¹⁹ Ennek a két nemesi családnak a leszármazottait felleljük még a 19. században is. (A Kovács család már nemesi rangra emelkedése előtt is fontos tisztségeket töltött be, pl. 1589-ben Kovács Mihály alkirálybíró,²⁰ de a Kis család tagjait ekkor még fejedelmi jobbágyként találjuk.²¹)

A hadkötelesek összeírásai, valamint az adóösszeírások némiképp támpontot nyújtanak a népesség számát illetően, így a 16. század második felében a falu lakossága hozzávetőlegesen 100 fő körül mozoghat, ez a 17. század első felére 135-140-re nő, de a következő évtizedekben nem növekedik tetemesen.

¹ WAGNER, Ernst 1977, 298.

² SZABÓ M. Attila 2003, I, 272.

³ SzOkl Ús, VII, 41.

⁴ Uo., II, 220; VII, 61.

⁵ Uo., IV, 39.

⁶ SzOkl, II, 203.

⁷ SzOkl Ús, VII, 24.

⁸ Uo., VII, 25.

⁹ Uo., VII, 55.

¹⁰ Uo., IV, 107.

¹¹ Orbán Jánosnak 1614-es *lustra* alapján Patakfalván, Telekfalván, Keresztúron egy-egy, Timafalván négy jobbágya volt.

¹² SzOkl Ús, I, 281; JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos 1901, 326.

¹³ SzOkl Ús, IV, 341–342.

¹⁴ Uo., VII, 86.

¹⁵ Uo., IV, 772.

¹⁶ Uo., V, 340–341.

¹⁷ Uo., VII, 112.

¹⁸ Uo., 230.

¹⁹ Uo., 281.

²⁰ Uo., I, 85.

²¹ Uo., I, 64–165.

Az 1721-ben készített, az egész magyarországi és erdélyi területre kiterjedő hivatalos, az adókötelesekről készített összeírásban 25 háztartást említenek.²²

Az egyházi bért fizetők 1773-ban készített összeírása szerint a süköi református egyházközséghez 38 háztartás tartozott, amely 160 személyből állt.²³

A Magyarország területéről készített első, II. József elrendelte népszámlálás (1784–1787) adatai szerint a faluban 38 háztartás van, 39 család. A falu teljes népessége 182 fő.²⁴

A reformációt követően a lakosok nagy része a református vallásra tért át, azonban katolikusok is maradnak a faluban. Ezek a katolikusok a farcádiakkal együtt a lengyelfalvi anyaegyházhoz tartoztak. Süköbe 1830-ban 54 katolikust írnak össze.²⁵

1848-ban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium elrendelte a papok és tanítók jövedelmeinek összeírását, ekkor vették számba a falu teljes lakosságát. Süköben ekkor 203 személy lakik, akik közül 178 református vallású, 25 katolikus, számuk tehát az 1830-as összeíráshoz képest megcsappant.²⁶ 1883-ban a református egyházközség lélekszáma 242 fő volt.²⁷

Mivel a faluban középkori eredetű épület nem volt, és régészeti kutatások nem zajlottak a területén, így a település története mintegy fehér folt maradt a szakirodalom számára. Az elkövetkezendőkben a levéltári kutatómunka során gyűjtött adatok alapján a falu helytörténetének az egyháztörténeti vonatkozásait kívánnánk részletesebben tárgyalni. A tanulmány a Süköi Református Egyházközség 1673-as önállósodásától kezdve tárgyalja annak történetét, a 19. század végéig.

Az egyházközségi levéltár állománya és forrásértéke

Az udvarhelyszéki egyházközségi levéltárak általában való rendezésének sora Bikafalván kezdődött, ahol 1848 utáni iratok álltak rendelkezésünkre, a 2005-ös árvízről megtizedelve.²⁸ A következő anyagcsoport rendezése szintén az árvíz okozta pusztítás okán vált időszerűvé a szomszédos Hodgyában.²⁹ Ezt követően, e korábbi munkák eredményességére felhívva, 2008-ban újabb levéltár rendezésére és feldolgozására kaptunk felkérést, Tarcsafalva lelkészétől.³⁰ Az előző években történtek ugyan nagyobb levéltárrendezések Udvarhelyszéken (pl. az udvarhelyi református

egyházmegye levéltáraké), de a kisebb falusi levéltárak sorsa helyenként igen mostoha, nélkülözik a szakmai odafigyelést. Ezt a hiányt pótolva vágtunk bele az újabb felkérések teljesítésébe.

A süköi levéltár rendezésére 2009. február–márciusban került sor, a Süköbe is beszolgáló farcádi lelkész, Antal Géza felkérésének eleget téve.³¹ A levéltári állomány a süköi közösségi házban (valamikor paplak) volt elhelyezve. Az épület felújítása miatt vált szükségessé a levéltár átköltöztetése és egyben rendezése. Mivel a ház hosszú évtizedeken keresztül lakatlan volt, a levéltárban a kártevők jelentős pusztítást vittek végbe. A nedves helységekben tárolt állományon liszt-szerű penész jelent meg, amely főként a könyvtárat sújtotta erőteljesen. Mivel a levéltári anyagok (főként az önálló és sérülékeny ügyiratok) csomagolva voltak, ezeket megkímélte a nedvesség, viszont az egyes protokollumok külső borítóját helyenként vastagon belepte a penész. Eltávolításához és felszámolásához restaurátori segítséget vettünk igénybe.³²

Néhány szót ejtve a rendezés módszertanáról: elsődleges célunk az iratok jegyzékbe vétele volt, hogy a munka végeztével egy teljes állagjegyzék álljon rendelkezésünkre. A rendezés kezdetekor megpróbáltuk az előző leltárak, jegyzékek nyomait felderíteni, és ha lehetséges, a korábbi rendet visszaállítani. Mivel ez a süköi anyag esetében csupán részben lett volna kivitelezhető, így új jegyzék felállítása mellett döntöttünk.

Ami a régi jegyzékeket illeti (több levéltári jegyzékre is rábukkantunk), 1908-ban készült a levéltári állomány első lajstrombavétele,³³ amely az iratokat a következő főbb kategóriákba csoportosította:

I. Anyakönyvek és egyházkerületi jegyzőkönyvek, családkönyv, anyakönyv, leltár.

II. Egyházmegyei és egyházkerületi jegyzőkönyvek, névkönyvek, évkönyvek és utasítások, szabályrendeletek.

III. Egyetemes konventi és zsinati jegyzőkönyvek.

IV. Számadások, költségvetések és közalap-bevallások.

V. Hivatalos levelek, le- és átíratok (5 évenként csomagolva), ok- és ügyiratok, másolatok, vegyesek.

VI. Kötelezvények és szerződések.

VII. Alapító levelek, alapszabályok.

VIII. Egyháztagok (kepefizetők) névjegyzéke.

²² ACSÁDI Ignác 1896, 222.

²³ SREkL, 34. k., I. cs., 2. sz.

²⁴ DÁNYI Dezső – DÁVID Zoltán 1960, 364–365.

²⁵ SCHEM 1830, 159.

²⁶ SREkL, 2. k., 1848-as bejegyzés.

²⁷ Uo., 36. k., III. cs., 5. sz.

²⁸ DERZSI Csongor – NYÁRÁDI Zsolt – SÓFALVI András 2007, 17–34.

²⁹ DERZSI Csongor – NYÁRÁDI Zsolt 2007, 98–113.

³⁰ KOVÁCS Árpád – NYÁRÁDI Zsolt 2008, 481–496.

³¹ A levéltári rendezést Kovács Árpád és Vécsei Nagy Zoltán művészettörténészek közreműködésével valósítottuk meg.

³² Ezáltal szeretnénk megköszönni Benedek Évának, a Csíki Székely Múzeum restaurátorának tanácsait és szakmai segítségét.

³³ SREkL, 44. k., I. cs.

A jegyzék minden kategórián belül külön arab sorszámozással látja el az egyes témaköröket, a továbbiakban pedig az egyházi könyvtárállományt taglalja.

Ennek a leltárnak a számozása lehető fel a legtöbb jegyzőkönyvön, ügyiraton. Sajnos ez a levéltári rendszer megsérült, felborult, amikor 1916-ban a betörő román csapatok feldúlták a levéltárat. Mivel számos irat pusztult el ekkor, az említett jegyzék kritériumrendszere már nem visszaállítható. Az iratok megsemmisítése nem véletlenszerű, hanem céltudatos volt, aminek a következő levéltári állományok estek áldozatul: az 1750–1831 közötti vizitációs jegyzőkönyv, melybe más jellegű egyházi feljegyzések is voltak, az 1754–1883, valamint 1884–1916 közötti anyakönyvek, a tankötelesek anyakönyvei, a református vallásra áttértek és kitagadottak anyakönyvei, a egyes házasságokat nyilvántartó könyv, a közgyűlések külön jegyzőkönyve az 1911–1916 közötti feljegyzésekkel, az összes családkönyv. Megsemmisült továbbá 336 önálló ügyirat, amelyek jelentős része az 1880–1916-os időszakból származott, de ezek mellett elpusztultak az iskolával, a templomjavítással, az egyház mindennapi tevékenységével kapcsolatos források is. Ekkor viszik el a toronyból is az egyik harangot.

A pusztítást követően, már 1917-ben sor került a levéltári állomány rendbetétele és a károk felmérésére. Ezek teljes leírása tanulmányozható az 1908-as leltárban, megjegyzések, észrevételek formájában.³⁴ A korai ügyiratok leltárba véve nem voltak, feltehetőleg ennek köszönhetően vészelték át az 1916-os pusztítást. Ez utóbbiak első lajstrombavétele 1935-ben történik meg, amikor Jodál Rezső lelkész tüzetesen átvizsgálta a levéltári állományt. Kutakodásának nyomai követhetőek az ügyiratokon is, mert egy erős színű (lila) tintaceruzát használt, amely gyakorta átütött a vékonyabb papíron, kellemetlen külsőt eredményezve.

A következő levéltári összeírás 1950-ből származik, az elsőhöz hasonló rendszerrel, tartalmazva az elpusztult iratok listáját is. Ez a rendezés Jancsó Dezső lelkész nevéhez fűződik.

A később részletes feldolgozásunk alá kerülő levelek, protokollumok, jegyzőkönyvek, szerződések, valamint más jellegű iratok előzőleg tematikus rendezés alá kerültek, és kötegekbe csoportosítottuk

őket. Minden egyes különálló irat önálló jelzést kapott a kötegen belül. Az állományba tartozó bekötött jegyzőkönyvek önálló kötegszámot kaptak.

A sükői levéltári állomány legkorábbi fennmaradt jegyzőkönyve a körlevelek, egyházi rendeletek, parciális zsinati végzések és esperesi körlevelek protokolluma, amely 1782–1833 között keletkezett. Ennek mintegy folytatásai az 1833–1866 közötti, valamint 1876–1887 között bemásolt felsőbb utasítások, egyházi rendeletek. Ezek helytörténeti szempontból nem bírnak túl nagy jelentőséggel, mivel általános jellegűek, hiszen mindenik református egyházhoz leküldték őket.

A sükői legkorábbi vizitációs jegyzőkönyv a román hadsereg 1916-os betörésekor megsemmisült. Tartalmára és a magában foglalt elpusztult adatok jellegére a fent említett jegyzékben találunk utalást. Az elpusztult jegyzőkönyv az addig szolgált 20 lelkész névsorát, valamint *consistoriumi* szabályokat foglalt magába, az 1750–1831 közötti időszakból. Tartalmazta továbbá az ingó és ingatlan javak teljes leltárát, egyházi gyűlések jegyzőkönyveit, valamint az egyházi vizitációk leírását.³⁵

A következő fontosabb forráscsoportot a presbiteri gyűlések jegyzőkönyvei jelentik, amelyeknek a legelső fennmaradt példánya 1836–1866 között készült. Nem szabványos, az akkori elvárásoknak nem megfelelő (külön rendelkezések szabályozták a lelkészek iratarchiválását, és a kivitelezés módját az egyházi vizitációk során gyakorta ellenőrizték is³⁶). A gyűlés határozatait nem egységes könyvbe írták, hanem különböző színű és méretű ívekre, és ezeket utólag összekötötték, így más jellegű iratok is kerültek közéjük. A már kartonborítású presbiteri gyűlési jegyzőkönyvek a következő időszakokat ölelik fel: 1866–1887, 1876–1881, 1886–1903, 1903–1913, 1926–1937, 1937–1966, 1962–1972, 1971–1985, tehát összesen nyolc önálló könyv. A gyűléseket a lelkész, a tanító vagy a gondnok házában, egyes esetekben az iskolában tartották, ahol a megbízott gondnok vagy a gyűlés elnöke, a lelkész terjesztette elő a megoldandó kérdéseket, napirendi pontokat. A gyűlés végeztével a határozatot a presbiterek mind aláírták. A gondnokot a presbiteri gyűlés választotta, megbízatása három évre szólt. Új presbiteri tagok választása is a presbiteri gyűlés hatásköre volt,

³⁴ Ua.

³⁵ Az egyházi vizitációkat *visitátor biztosok* végezték. Ezeknek jogkörét és a vizitáció lezajlását egy 1812-ben kiadott esperesi körlevél is tartalmazza. Ennek értelmében minden egyház köteles volt ottlétük alatt nyolc lónak való zabot, szénát szolgáltatni, a biztosoknak négy tál ebédet és vacsorát, amelyre hat forintot gyűjthettek össze a hívektől. A biztosok napi díja három német forint volt, a jegyzőknek és a *direktoroknak* két-két német forint

bérezés járt amelyet az érintett egyházak voltak kötelesek fizetni. (SREkL, 1. k., 128–129.)

³⁶ Ezeket számos esetben rendelet előzte meg, hasonló az 1808-ban és 1814-ben kiadott, amely elrendeli, hogy az eklézsia okiratairól és klenódiumairól hiteles leltárt kell készíteni. A számadók a számadásaikat és a pénzt az eklézsia két kulccsal ellátott ládájába voltak kötelesek tartani. (Uo., 2. k., 1853-as bejegyzés.)

az újonnan választott tagokat eskütelre kötelezték. A presbiteri jegyzőkönyvek fontos források az egyházi adó, a kepe befizetését illetően is.

Az egyház kiadásait, bevételeit nyilvántartó számadáskönyvből csupán egy található, ez az 1832–1887 közötti időszak pénzügyi számvetéseit tartalmazza. Ezenkívül a levéltár rendezése során találtunk az 1796–1876 közötti évekből további számvetéseket is, egy-egy év pénzügyi elszámolásával. Ezek külön-külön, évenként vannak összefűzve. Utóbbiakból fontos információk nyerhetők a templomépítés különböző munkálatainak kiadásaira. A levéltári anyagban számos 1900 utáni kimutatás, jegyzőkönyv maradt fenn, így többek közt a már formanyomtatványba írt postakönyv (1900–1938) vagy a zab-magtár tőkekönyvei (1928–1943, 1929–1942), magtári jegyzőkönyv (1896–1902), egyházi adófőkönyv (1909–1919), a Sükői Református Nőszövetség pénztárkönyve (1928–1943), különböző, formanyomtatványba írott iktatókönyvek stb., amelyek nem képezik jelen feldolgozás tárgyát, ellenben felbecsülhetetlen forrásai az elmúlt száz esztendő helytörténetének tanulmányozásához.

A levéltári állomány legsokatmondóbb és leggazdagabb forrásai az önálló ügyiratok. Ezeket tematikusan csoportosítottuk. Egyik csoportja a templomépítésekkel kapcsolatos: kéregető levelek, építési és anyagbeszerzési szerződések, a templom helyével kapcsolatos szerződések, engedélyezések, állagfelmérések, amelyek egyedülálló forrásai a 18–19. századi építkezéseknek és felújításoknak. A templom belső berendezésének tanulmányozásához, az egyház tulajdonában levő ingó és ingatlan javak megismeréséhez a vagyoneleltárak segítenek hozzá. Az első ilyen leltár évszám nélküli, de az 1874-es leltár³⁷ szerint 1773-ban került sor az összeírásra. A következő teljes lajstrombavétel 1836-ban történt. Ez az 1834-es főkonzisztóriummi rendeletnek eleget téve készült, amikor az udvarhelyi egyházmegye összes anyaegyházában a belső és külső jószágok összeírását kéri. Erre az egyházközségeknek a szomszéd településekből kellett két kívülálló személyt hívni, akik pedig a királybírótól kellett hogy *examinatiót* (vizsgálatot) kérjenek.³⁸ Az eredeti példányt kötelesek voltak beszolgáltatni, és róla másolatot készíteni és megőrizni. Azoknak, akik az összeírást nem készítették el,

büntetést helyeztek kilátásba.³⁹ Ennek ellenére, 1838-ban az esperes újabb körlevelet küld, felszólítva azokat az egyházakat, amelyek még nem végezték el az összeírásokat, hogy sürgősen pótolják⁴⁰. Az összeírásokat különböző egyházi tulajdonban levő földek jegyzékei, tulajdonjogi szerződésai egészítik ki.

A levéltári anyag kisebb töredékét teszik ki az 1832–1899 közötti egyházi levelezések, ezek közül a legtöbb az egyházmegye espereséhez címezve. Sajátos színfoltját képezik a levéltári állománynak azok az oklevelek is, amelyek a faluközösségnek a szomszédos falvak ellen zajlott pereit tárgyalják. Mivel ezek főleg a részletes határleírások miatt helytörténeti szempontból kiemelkedő jelentőséggel bírnak, elemzésükre egy alfejezetben részletesen kitérünk, akárcsak az egyházi iskola működésére és az iskola-mester tevékenységére.

A sükőiek templomai

A templomépítések tekintetében a sükői egyházközség nem volt túlzottan szerencsés. Így az 1667–1983 között eltelt alig több mint 300 éves időszakban a szegényes egyházközség öt templomot volt kénytelen építeni.

Legelső templomának építésére való 1667-ből ismeretes egy utalás, amikor a sükői még a farcádi egyházközség leányegyháza. Az 1667-ben kelt irat szerint a malomfalvi Székely Ferenc kápolnának való földet adományoz, ahol építhessenek *kapolnat ahoz tartozando arokoual s gepueuel*,⁴¹ azzal a feltétellel, hogyha az meg nem épül, kötelesek a földet visszaszolgáltatni.⁴² Mint utólag kiderül, ekkor fából építenek egy kis templomocskát, amelynek első ismert lelkésze Halmágyi Mihály, 1694-ben⁴³.

A sükői egyház 1673-ban függetleníti magát a farcáditól. Ezt az 1673. április 13-án tartott parciális zsinati határozat mondja ki,⁴⁴ melynek végzései szerint *az Sükeieknek a Farcádiaktól való el szakadások megh engedtetik de ugj hogy az üdön mostani praedikatoroknak fizetését megh adgyák szonb, a parochialis házat el készicék hozzá tartozo jo kertekkel, czürrel, s egjébbel a melljek szükségesek, mely fizetést pedigh a Generalis előtt igérték aszt absq djminuatione succesiosis temporibus mindenkor igazán administrálják. A Mater Ecclab pedigh epiteni nem tartoznak. Es pedigh compersaltatik hogj az ecclesiasticum bonum*

³⁷ 1874-ben Kovács Gergely átadja a megyebírói tisztséget Simó Jánosnak, és ez alkalomból egy részleges leltár készül, amely számbaveszi a klenódiúmkat, az adósságleveleket, a régebbi iratok egy részét (így az 1773-as leltár is), szerződéseket, néhány jegyzőkönyvet. A leltár nem tér ki az egyház tulajdonában levő birtokokra. (Uo., 3. k., 1874. februári bejegyzés.)

³⁸ Uo., 2. k., 13.

³⁹ Uo., 14.

⁴⁰ Uo., 46.

⁴¹ UREmL, 22. cs., 6. sz.

⁴² SREkL, 33. k., III. cs., 10. sz.

⁴³ UREmL, LEOSU 1644, 147.

⁴⁴ A sükői református egyházi levéltárban ennek egy hiteles pecséttel ellátott másolatát találtuk, amelyet 1779-ben másoltak ki, főként a pap tulajdonában levő földekre fektetve a hangszólyt. (SREkL, 34. k., II. cs., 1. sz.)

*részek vagion a Sűkeieknek tiszt. Eszéki István esperest uram committalljuk végére menvén adassa kezébe.*⁴⁵

Az 1667 után épített fatemplom az egyházi hagyomány szerint hosszú ideig nem állott fenn, mivel a terület ingoványos, építkezésre alkalmatlan volt. Megépítését követően két évtizeddel egy földcsuszamlás következtében tönkrement. Szintén az egyházi hagyományra alapozva, az istenházát újjáépítik, de két évre rá ezt villám sújtja.⁴⁶ Ha mindez igaznak bizonyul, akkor a villámsújtotta templomot is újjáépítették. Az mindenképpen bizonyos, hogy az I. katonai felmérésen ábrázolt templom egy faépület kell, hogy legyen (1. ábra), ugyanis a kőtemplom építését csak 1774-ben kezdik el, míg a katonai felméréseket már 1773-ban befejezték.

A templomok környezete bekerül a helynévanyagba is. Így 1744-ben Lajos András az egyháznak adományozza a Vágás felőli határban, Kápolna nevű helyben levő Kerekföldet, melynek *vicinussa az az földek végén le járó patak ab altera T. Sárdi István házasa társa Marki Sára asszony kaszálo helye*, azzal a feltétellel, hogy hasznát a templom szolgálatára fordítják.⁴⁷

1771-ben kezdik el az új templom építésének megszervezését, amikor Vargyasi Daniel Istvánnak írnak levelet, kérvényezve az új templom építésének engedélyezését: *templomunk szoratska, a mellett pedig mint fábol valo épület romláshoz közelitvén [...] a mostaninál nagyobbatska mind pedig, hogy állandóbb légyen köből új templomtskát epiteni.* Daniel, mivel Mária Terézia rendelkezéseinek értelmében nem állt módjában hasonló engedély kiadása, a Guberniumhoz irányította az egyházi előljárókat.⁴⁸ Ezt követően fel is terjesztik a kérést,⁴⁹ és 1774-ben pozitív választ kapnak rá⁵⁰ (14. ábra), így Keövetsi István papsága alatt hozzáláthattak az építkezéshez. A templomot nem messze építhették az előzőek helyétől, amelynek szomszédait így írták le: *vagyon Sűkőnek a Vágás felé menő uttya mellett délről a Kováts István északrol a malomfalvi néhai tek[intetes]. Székely Ferentz.*⁵¹ A Székelykerében levő templom környezetének területét 1776-ban bővítették, amikor malomfalvi

Székely Sámuel elcserélte a templom mellett levő örökségét az egyházközség más birtokával, amelyet olyan célra fordíthat, amit *hasznosnak, előmenetelesebbnek, és Isten dicsőségére nézőnek lát.*⁵²

Magáról az építkezés lezajlásáról nem sok adatunk maradt fenn, egy későbbi beszámoló szerint *kitsin ekklésiánk maga meg ravásával nagy költséggel sok fáradsággal építte egy templomot és tornyát kübül.*⁵³

A szegényes anyagi háttérre és az építkezésre némiképp rávilágít az 1778-ban az egyházi előljáróhoz írott levél, amelyben kérték, hogy mivel az építkezésekkel elszegényedtek, a templomépítés céljára engedjék meg adományok gyűjtését.⁵⁴ Ugyanitt említik, hogy a tervezett templom és harangláb építése *félben áll*, mivel a mesterembereknek nagy összeggel tartoznak⁵⁵ (13. ábra). Az építkezéseket országos adományokból fejezik be.⁵⁶

A gyülekezet az újonnan épült templomot sokáig nem élvezhette. A használatba vétel után két évvel már súlyos, szinte használhatatlan állapotban találjuk: *a kö falak sok helyen el váltak egymastul a bolt hajtás le-szakadozott annyira hogy már félve gyakoroljuk vala a templomba az isteni tiszteletet.* Ennek okát a *helynek tsekélységében vagy az építésben eshetett fogyatkozásnak tulajdonítják.*⁵⁷

Az épületben esett károk javítására országos gyűjtéseket szerveznek, ezekhez való engedélykérelmek fennmaradtak 1786-ból⁵⁸, 1799-ből⁵⁹, illetve 1800-ból⁶⁰.

A felépítését követő 40 évben a templomot kétszer is komolyabban javítják.⁶¹ 1807-ben a megyebíró számadásából kiderül, hogy a *cintorom* köré 19 forintért sasokat, 23 forint 58 dénárért kerítésnek való lécet és deszkát vásárolt,⁶² amelyből új kerítést emeltek. Végül 1822-ben végleg belátták az építkezés kudarcát, és új, más helyszínen való épület fel-emelését határozták el. Ekkorra ez a templom már *oszve omlófélben van.*⁶³

A falu felső részében új helyszínt választottak (2. ábra), Farcádi Józsa Dániel és Vajda János földjén, melynek szomszédai délről Kovács Ferenc, északon

⁴⁵ UREmL LEOSU 1644, 64.

⁴⁶ SREkL, SRTT. Az említett adatokra nem találtunk utalást a levéltári anyagban, ezek az 1916-ban elpusztult vizitációs jegyzőkönyvből származhatnak.

⁴⁷ SREkL, 35. k., II. cs., 6. sz.

⁴⁸ Uo., 33. k., II. cs., 4. sz.

⁴⁹ Uo., 2. sz.

⁵⁰ Uo., 6. sz.

⁵¹ SREkL, 33. k., I. cs., 16. sz.

⁵² Uo., III. cs., 10. sz.

⁵³ SREkL, 33. k., II. cs., 4. sz.

⁵⁴ Az építkezések pénzügyi részéről a következőképpen nyilatkozik a megyebíró: *költségünket elébb meg nem számláltuk és mind ilyen munkához nem szokott emberek úgy gondolkodunk, hogy az*

mi pénzünk vagyon azzal el kezdett munkánk tökéletesre vihetjük. (Uo., 1. sz.)

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ A befejezés éve ellentmondásos, mert míg 1778-ban még azt írják, hogy az építkezések *félbe vannak*, 1783-ban úgy emlékeztek vissza, hogy már 1777-ben megépült az új templom.

⁵⁷ SREkL, 33. k., II. cs., 3. sz.

⁵⁸ Uo., 7. sz.

⁵⁹ Uo., 8. sz. (5.2. kép)

⁶⁰ Uo., 9. sz.

⁶¹ Uo., 12. sz.

⁶² SREkL, 40. k., I. cs., 2. sz.

⁶³ Uo., 33. k., I. cs., 19. sz.

Kis Mihály. Ez a telek 19 öl hosszúságú.⁶⁴ Cserébe a régi templom helyét adták, amelyről lebontották az épületet. További kikötés volt, hogy a területet az egyházközség *egyenestse el takarítván hordozvan onnan mindeféle materiját*.⁶⁵ Mivel az új terület jobb fekvésű, annak ellenére, hogy kisebb volt, az eklézsia 100 magyar forinttal kellett megtoldja a cserét.

Ennek a templomnak jól rekonstruálható az építéstörténete, a mesterekkel való szerződések, megyebírói számadások, presbiteri gyűlések jegyzőkönyvei alapján. Az építkezés Bíró Sámuel papsága alatt kezdődött, majd 1836. évi távozása után Simó Zsigmond lelkészsége alatt fejeződött be.

A terület megszerzését követően elkezdik az anyagok beszerzését. 1826-ban medeséri Ferenc Sándorral és Katona Andrással szerződést kötöttek a templom fedésére 7000 db. cserépről, melynek ezrért 11 német forintot fizettek, azzal a feltétellel, hogy tíz év alatt, ha kár esne benne, azt kicserélik, és adnak az említett számon felül még ötvenet. Rendeltek továbbá 300 kupás cserepet, melynek párját három garassal fizették.⁶⁶ 1827-ben a homoródkeménfalvi bíróval, Lőrinc Istvánnal alkudták meg az építéshez szükséges meszet, 12 negyvenes hordóval, melynek ára 48 magyar forint, egyenként négy forintos árban.⁶⁷ 1829-ben kötik meg a szerződést a kőművesmunkára, az udvarhelyi Ferdider Ferencel⁶⁸ a templom és a torony felépítésére, melyből 1020 magyar forintot fizettek készpénzzel. A segédeknek napjára fél véka búzát és *félfertály* (1,25 liter) pálinkát ígértek fejenként. Ezenkívül szolgáltatott az egyházközség 20 szekér nyers fát, 20 tyúkot, valamint a tehetősebb gazdasszonyok 10, a szegényebbek egyenként öt tojást. Az építendő templom hét öl és fél sing⁶⁹ hosszúságú, szélességében három öl és négy sing, magassága négy és fél öl a párkányig, dél felől levő ajtóval, a tisztességes prédikáló széket a torony felől tervezték.⁷⁰

1829-ben Ferenc Ilona alsóboldogfalvi lakos ajándékként rendelték meg a szószékkoronát,⁷¹ amelyet a bikafalvi mintájára terveztek. Az ajándékért cserébe önkéntes felajánlás alapján 30 szekér tűzifát vittek.⁷² A szószékkoronát Abásfalvi Balás Pállal szegődték meg, 110 rhénes forintért,⁷³ és még abban az esztendőben el kellett készítenie.⁷⁴

A megkötött szerződések ellenére az építkezések nem haladhattak túl gyorsan, hisz az eklézsia 1830-ban Lengyelfalvi Orbán Jánosnak 16 000 darab téglát kölcsönzött, amelyet az egy éven belül kellett visszaszolgáltasson.⁷⁵ 1831-ben Orbán János szerződést kötött a farcádi Ráduly Dániellel 10 000 téglá elkészítésére⁷⁶, melynek költségére minden ezer téglára egy véka gabona, egy font (0,56 kg) ázalékos⁷⁷, egy font só, 1 rhénes forint volt szegődve. Az égetéshez a fát ő szolgáltatta.⁷⁸ Az építéshez szükséges követ, homokot, noha nincsen utalás rá, feltehetően közmunka keretében hordták össze, ahogy az ebben a korszakban általános szokás volt. A munkálatok 1832–1837 között nagyobb intenzitással zajlottak. 1837-ben a templom szükségére 15 hordó mészt, hordónként 5 forintjával, 74 forintot fizettek.⁷⁹

A kis egyházközség számára az építkezések anyagi hátterének megteremtése nem volt egyszerű feladat. A belső tartalékok mellett (egyházi tőke, egyháztagek hozzájárulása, közmunka) más egyházközségek adományaira is számítottak. Ezek érdekében országos kéregetéseket szerveztek. Az ilyen kéregetések viszont szigorúan szabályozva voltak. A kéregetésekhez hivatalosan kibocsátott levelek (*patens*) kellett, melyekhez a kéregetők kis füzeteket kaptak (*libellusok*), amelyeket a Királyi Fő Igazgató Tanácsának szabad bírása írt alá és hitelesített a pecsétjével. Ebbe kellett bejegyezniük a kapott adományokat. A *libellusok* kis bőrbe kötött füzetcskéik, az állandó használatról erősen megkoptak. A kéregetéseket a számos visszaélés miatt 1838-ban

⁶⁴ Az egyezségről több szerződés maradt fenn, a legteljesebbet 13 évre rá, 1835-ben kötik. (Uo., 16. sz.)

⁶⁵ Uo., 19. sz.

⁶⁶ Uo., 2. sz.

⁶⁷ Uo., 3. sz.

⁶⁸ Ez a kőműves pallér bontja le a nagygalambfalvi templom boltozatát, és alakítja át, meszeli újra 1816-ban 200 rhénes forintért. (DÁVID László 1981, 218.)

⁶⁹ Egy bécsi öl 1,89648 m, egy sing 62,2 cm volt.

⁷⁰ SREkL, 33. k., I. cs., 4. sz.

⁷¹ Ennek eredeti felirata, melyet mára már átfestettek: ÖZV. PÁLFI MIKLÓSNÉ ÉS SÜKŐI REF. EKLÉZSIA KÖLTSÉGEVEL AZ 1830. ESZTENDŐBE SIMÓ JÓZSEF M. BIRÓ-SÁGA ALATT.

⁷² Uo., 15. sz.

⁷³ A Mária Terézia által 1750-ben bevezetett új pénznem neve *Gulden* volt (latinul *Florenus*, magyarul forint). 1 konvencionális

ezüst (más néven rajnai vagy rhénes, német forint) = 2,5 váltóforint (vonás ft.), 1 rhénes forint = 60 krajcár = 100 dénár 1857-ig, mikor áttérnek a decimális rendszerre, vagyis egy forint értéke 100 krajcár lett, a dénár pedig megszűnt. (KÁPLÁR László 1984, 92–94; BOTTLO Béla 1956, 57.)

⁷⁴ SREkL, 33. k., I. cs., 9. sz.

⁷⁵ Uo., 5. sz.

⁷⁶ Az építkezésekhez szükséges téglamennyiségnek ez csupán egy töredéke volt, ugyanis az ekkortájt épített, méreteiben hasonló szomszédos hodgyai templomnak csak a tornyára negyvenezer téglát használtak fel. (DERZSI Csongor – NYÁRÁDI Zsolt 2007, 105–106.)

⁷⁷ Ázalék a száraz főzeléknek termesztett hüvelyes veteményeknek közös népies neve. Ilyen a bab, borsó és lencse, különböző fajtáival.

⁷⁸ SREkL, 33. k., I. cs., 7. sz.

⁷⁹ Uo., 40. k., I. cs., 11. sz.

újából szabályozzák. Ezek értelmében *patenssel* (az uralkodó vagy a kormány által kibocsátott törvényerejű rendelet) és olyan *libellussal* (kis méretű könyvecske) kéregethetnek ezután, amely le van fűzve, és a fűzés mindkét végén pecsét van, ellátva az illető egyház és annak kurátora nevével, valamint a *traktus* (egyházmegye) pecsétjével. A kéregetések végeztével ezeket a *libellusokat* a pap az egyház levelesládájában kellett őriznie a soron következő vizitációig,⁸⁰ amikor is el kellett számoljon a begyűlt összegekkel, és a *patenst* meg kellett semmisítenie.⁸¹ A levéltárban a legkorábbi *libellus* 1820-ból maradt fenn, majd 1829-ből két darab, 1840-ből és 1842-ből egy-egy. Ezek alapján nyomon követhetjük a kéregetők útvonalát és az általuk begyűjtött összegeket is. A legelső könyvecske kimutatásából kiderül, hogy a kéregető 38 helységben fordult meg, és 171 német forint 18 krajcárt gyűjtött össze⁸² (lásd 1. táblázat).

1829-ben a kéregetők hozzávetőleg 65 faluba jutottak el,⁸³ ahonnan 146 német forint 18 krajcárt gyűjtöttek össze. Ugyanebbe a *libellusba* vannak bejegyezve az 1830-as év kéregetési összegei, amelyek nincsenek lebontva tételesen, így a telekfalvi kéregetők 43 német forintot és 13 krajcárt, míg a keresztúri küldött száz magyar forintot gyűjtött az egyháznak. Más kéregetőktől összesen begyűlt 68 magyar forint és 43 dénár⁸⁴ 1829–30-ban egy másik *libellus* is forgalomban van, ennek a feljegyzései szerint 143 helységből 210 német forintot és 23 krajcárt kéregettek össze.⁸⁵ A templom építésére tehát a négy éves kéregetések alatt összesen 610 német forint és 46 krajcár (kb. 1525 magyar forint) gyűlt össze,⁸⁶ melyhez számos esetben több véka gabona is járult.⁸⁷ A gabonát többnyire helyben eladták, vagy olyan példa is ismeretes, amikor valamelyik egyház parókiáján hagyták megőrzésre.

1838 elejére kiapadnak az egyházközség pénzforrásai, így az építkezések teljesen leállnak. Az egyházközség előljárói levelet intéznek az esperességhez, amelyben kérik, hogy az építkezéseket *jobbakra* halasszák. A vizsgálószék bizottságot állított fel, amelyet kiküldve a faluba,⁸⁸ számba vették, hogy a lakosok közül hányan szeretnék folytatni az építkezést, és hányan halasztanák (17 család folytatná, míg 14 halasztaná). Az összesítés alapján az építkezés folytatását rendelik el,⁸⁹ amely még annak az évnek a második felében újból megkezdődik. Az elhúzódo munkálatok miatt új kőművest kellett felfogadniuk. 1838-ban a félben levő torony befejezésére Csekefalvi Bú Zsigmonddal kötöttek egyezséget. Eszerint a toronyparkányok elkészítésének, vakolásának, meszelésének költsége 275 magyar forint volt, emellett minden gazda tartozott a pallérnak egy tyúkot adni, további kérés volt, hogy a torony két öllel a templom teteje fölé magasodjon.⁹⁰

Az építkezések elkezdése után 15 évvel a munkálatok végleg elakadni látszanak. Az templomépítés mellett az utolsó öt esztendő aszálya teljesen kimerítette a csupán 32 gazdaságot számláló egyházközség tartalékait. Az építkezés körülményeinek megismerése céljából a parciális zsinat vizsgálóbizottság felállítását rendeli el, amely a muzsnai és a bögözi papok, valamint a királybíró által kirendelt világi hatóságból állt.⁹¹ A bizottság a helyszínen egy részletes beszámolót kellett hogy készítsen az aktuális állapotokról. Nem sokkal látogatásuk után megírták jelentésüket, amelyből kiderül, hogy a 15 évvel azelőtt elkezdett templom mostanra annyira haladt, hogy a falai állnak, be van fedve, de nincs még ajtaja, mennyezete, padlózata, székei. A bizottság szerint az egyházközség saját erejéből az építkezést befejezni nem tudja.⁹²

⁸⁰ Uo., 2. k., 48.

⁸¹ Ennek ellenére az egyházközségi levéltárban kilenc *patens* maradt fenn, a legkorábbi 1799-ből, a legkésőbbi 1840-ből. Ezek formanyomtatványok, kitöltve az illető egyházközség adataival, szélükön és hátoldalukon helyenként teleírva a kéregetés helyszínét képező település előljáróinak jóváhagyásával (Uo., 32. k., 1–9. sz.); az 1841-es évből még fennmaradt egy, a kéregetéseket engedélyező levél is, a szék közjegyzőjétől, lásd 5.1. kép. (Uo., 33. k., II. cs., 13. sz.)

⁸² Uo., 42. k., V. cs.

⁸³ A kéregetések idejéből fennmaradt egy, a kéregetők által felkeresett falvakról készített lista, amelyből kiderül, hogy abban az évben 161 faluból kéregettek. (Uo., 32. k., 10. sz., évszám nélkül.)

⁸⁴ Uo., 42. k., I. cs.

⁸⁵ Uo., II. cs.

⁸⁶ Megemlítendő, hogy a begyűlt összegből levonódott a kéregetők kiadása, amely levonás nincs tételesen feltüntetve. A *libellusokban* helyenként a jegyző bejegyzéseinél találjuk ezeket

a részösszegeket. Hogy arányaiban hozzávetőlegesen mennyi pénz jutott ténylegesen az építkezésre, érzékelteti egy 1840. májusi bejegyzés, amikor is 36 magyar forint és 24 dénár összegből két telekfalvi kéregető 12 magyar forintot és nyolc dénárt kapott meg, ami az összeg felét jelenti. A kéregetők díjazására egy 1841-ben kötött megállapodás világít rá, melynek értelmében a begyűjtött összeg kétharmada lett az egyházné, egyharmada pedig a kéregetőké. (Uo., 35. k., II. cs., 16. sz.) Ha ezzel az aránnyal számolunk, hozzávetőlegesen 1000 forintot tudtak a kéregetésekből a templom építésére fordítani.

⁸⁷ Összehasonlításképpen ekkortájt egy véka búza ára 18–24 krajcár, egy véka kukoricáé 15 krajcár, egy pár csizmáé három rhénes forint, egy „mindennapi mentéé” pedig 15 rhénes forint volt.

⁸⁸ Uo., 33. k., III. cs., 4. sz. A templomot vizsgáló bizottság kiszárlási díja 13 forint négy dénár volt. (Uo., 40. k., I. cs., 15. sz.)

⁸⁹ Uo., 33. k., I. cs., 20. sz.

⁹⁰ Uo., 12. sz.

⁹¹ Uo., 18. sz.

⁹² SREKL, 33. k., III. cs., 3. sz.

1840-ben újból elkezdi a kéregetéseket⁹³ az új torony számára, ekkor 67 faluból 103 német forint és 16 krajcár gyűlt be.⁹⁴ Ugyanebben az évben egy másik *libellus* adatainak összegzése alapján kiderül, hogy 35 faluból 93 német forintot gyűjtöttek össze. Ebbe a könyvecskébe jegyezték be az 1841-es gyűjtéseket is, amely szerint akkor 81 településen 57 német forintot és 45 krajcárt kéregettek össze.⁹⁵

Annak illusztrálására, hogy egyes munkálatok mekkora csúszásban voltak, jó példa a torony befedésének folyamata⁹⁶, melyre 1832-ben kötnek szerződést bizonyos Alsósímenfalvi Györke Jánossal, 100 magyar forint összegről. Ellenben a munkálatok tényleges kivitelezésére csupán kilenc évre rá került sor. Ekkor a szerződést ki kellett egészíteni, megtoldva az árát 13 szekér fával.⁹⁷

1840-ben vásárolták a *torony teteibe való új gombot*, melyért 24 forint 40 dénárt fizettek, ugyanekkor vásárolják a *torony fedelére való festéket*,⁹⁸ mely 50 forint 50 dénárba került. Ebben az évben újabb adag téglát rendeltek 69 forint 30 dénárért, valamint meszet 29 forint 89 dénárért,⁹⁹ előkészítve az építkezéseket a következő évre. 1841-ben befejezik a torony építését (3. ábra). Ekkor a számadás kiadásai közt jelentős összeget, 756 magyar forint 40 dénárt találunk, amit az építkezésekre fizettek ki.¹⁰⁰ Ezt követően, már csak a belső munkálatok, berendezések elkészítése maradt. 1843-ban lepadolták a templomot, ekkor feltehetően használatba is vették, mivel a padolás költségeinél alkalmi székek készítése is szerepel.¹⁰¹ Ugyanabban az évben rendeltek 24 szál deszkát a templombeli székek elkészítésére, 7 forint 20 dénárért (darabja 5 garas). A négy sor széket 69 forintért készítették el.¹⁰²

1844-re már csak apróbb munkák maradtak, így a bejárat előtti ereszt és a templomot övező

köckerítést készítették, melyre Bú Zsigmondot fogadták fel, 35 német forint díjazásért,¹⁰³ amely munkálatok még a következő évben is tartottak. 1845-ben rendelték meg a templomkerítés kapuját, melyért 24 forint 26 dénárt fizettek. Ugyanabban az évben már nagyobb javításokat kellett végezni a templom tetőzetén, így 2000 újabb cserép vásárlása, 40 forint 80 dénár tűnik fel az évi számadás kiadásai között.¹⁰⁴

A következő évben készítették el a két templomi ajtót Jakab Jánossal, aki egyben a padokat is megfestette. Ennek költsége 48 forint volt, a két ajtó lakatosmunkája 14 forint. Ebben az évben még lepadolták a karzat alját 86 forint 20 dénárért.¹⁰⁵

A templombelső úrasztala 1848-ban kerül a helyére.¹⁰⁶ Ezzel elérkezett az idő a templom felszentelésére, amely még abban az esztendőben megvalósult, lezárva az egyházközség életében a mintegy 26 éves építkezéssel és nyomorúsággal teli esztendőt. Az építkezések hozzávetőlegesen 3229 magyar forint 42 dénár összegbe kerültek, ami csupán a pénzben kifizetett összeget jelenti, de ez nem a teljes költség. A kiadásokból hozzávetőlegesen 1000 forintot tettek ki a kéregetésekből bejövő pénzek. Azt felbecsülni sem lehet, hogy mennyi gabonát, pálinkát és más terméket kellett az építkezés folyamán előteremteni, hiszen az összegek mellett szinte mindegyik szerződésben találunk erre vonatkozó adatot. (Az építkezések legjelentősebb költségeit lásd összegezve a 2. táblázatban.)

A templomi berendezés elengedhetetlen kelléke az orgona, amelyre 1856-ban az egyházközség Antal Mózesstől 100 forint kölcsönt vett fel, és ezzel a fedezettel építették meg a mátisfalvi Szócs Sámuellel.¹⁰⁷

Az egyházközség gondjai az építkezések végzetével nem szűntek meg. Amellett, hogy el volt eladósodva,¹⁰⁸ hamarosan újabb megpróbáltatások elé nézett. Úgy tűnik, hogy a helyszín megválasz-

⁹³ Az újrakezdett kéregetések nem hoztak túl nagy hasznot. Egy a presbitériumnak tett jelentésből kiejlik, hogy a kéregetők, akik a *Maroson tul MVarshelyel együtt a Szilágyságnak túlsó részéig* jártak, csak 10 forint 12 dénárt tudtak összegyűjteni. A városokban sem voltak sikeresek, például Besztercén csak 45 dénárt kaptak, vagy Régenben 18 dénárt. (Uo., 36. k., II. cs., 22. sz.)

⁹⁴ Uo., 42. k., III. cs.

⁹⁵ Uo., IV. cs.

⁹⁶ 1833-ban írják össze a torony befedéséhez szükséges faanyagot: szükséges nyolc szarufa, amely nyolc német öl hosszúságú, hat colos vastagok; kell egy *arbutz fa*, kilenc öl hosszúságú, vastagsága nagyobb végén 10 col, kisebbiken nyolc; keresztalpj kell két darab, három öl hosszúak, 10 col vastagok; kell még két darab két öles hosszúságú, 10 colos vastag; négy darab cserefa, két öl hosszú, 10 col vastag. A harangszék elkészítésére kell hat db cserefa talpnak, két öl hosszúak, nyolc col vastagok; kell kilenc db cserefa harang féklábnak, hosszúságuk két és fél öl, vastagságuk hét col; hat db cserefa, hosszúságuk két öl, vastagságuk hat col; harangszék kötéseknek kell 12 db, két öl hosszú, hat col vastag. Az összeírt faanyag 54 magyar forintba került. (Uo., 33.

k., I. cs., 11. sz.) Erre a listára megjelenítik a torony tetőzetének vázlatrajzát is. (4.7. kép)

⁹⁷ Uo., 8. sz.

⁹⁸ A torony zsindeleyel volt fedve, amelyet 1840-ben vásárolnak, 15 forint 10 dénárért, valamint a zsindeleyezet 29 forint 46 dénárért. (SREkL, 40. k., I. cs., 20. sz.)

⁹⁹ Uo., 20. sz.

¹⁰⁰ SREkL, 5. k., 1841-es bejegyzés.

¹⁰¹ Uo., 1843-as bejegyzés.

¹⁰² SREkL, 40. k., I. cs., 22. sz.

¹⁰³ Uo., 33. k., I. cs., 13. sz.

¹⁰⁴ Uo., 40. k., I. cs., 27. sz.

¹⁰⁵ Uo., 31. sz.

¹⁰⁶ Ezt Jakab János készítette, fenyőfából, átmérője 87 cm, magassága 80 cm.

¹⁰⁷ SREkL, 40. k., III. cs., 30. sz.

¹⁰⁸ A templomépítés az egyházközséget úgy leszegényítette, hogy 1853-ban levelet intéztek az esperesi hivatalhoz, hogy mentse fel őket a vizitációs látogatás étkezési költségei alól, amely egy pengő forint. (Uo., 36. k., II. cs., 4. sz.)

tása ebben az esetben sem volt túlzottan szerencsés, mivel pár évtizeddel a munkálatok végeztével ez a templom is, akárcsak elődje, repedezni kezdett. 1876 márciusában a vizitáció elrendeli a templom megmentését, amelynek értelmében *gátat* (töltést) kell emelni. A presbitérium kiadja a megyebírónak, hogy tíz napon belül meg kell vizsgálni a templom körüli területet.¹⁰⁹ 1876 augusztusában levelet intéznek az espereshez, hogy a vizitáció által szabott feladatok teljesítésére határidőt kapjanak, többek közt az iskolaépület befejezésére, a templom *gáttal* való megerősítésére is. Az esperesi hivatal Szent Mihály napjáig adott haladékot, kihangsúlyozva, hogy ha a munkálatok valamelyik egyházfi engedetlenségén múlnának, azt a hivatalnak jelentsék.¹¹⁰ 1879-ben egy presbitéri gyűlésen, arra hivatkozva, hogy a hasadás az épületen nem fokozódott, nem szavaztak meg intézkedést.¹¹¹

1881-ig nem történik jelentősebb előrelépés a nélkülözhetetlen javítások terén. Ekkor felkéri Vánky Kálmán udvarhelyi mérnököt, aki tételes költségvetés-tervezetet nyújt be az egyháznak, amelynek végösszege 2012 forint 47 krajcár volt.¹¹² A mérnök által javasolt munkálatokat nagyjából az ő költségvetésének harmadából készítették el, 1883-ban, összesen 700 forintból, melyből százat az egyház pénztára, százat a faluközösség állt. 200 forint kölcsönt igényelnek, és az egyházközség tőkéjéből 190 forintot fordítanak erre a célra.¹¹³ A pénzből csupán a nagyobb repedéseket tudták eltüntetni, a mélyre ható, a probléma gyökerét okozó nedvesség megszüntetését nem valósították meg, annak ellenére, hogy már az azt megelőző években is jelentős összegeket fordítottak a repedések javítására, pl. 1882-ben 380 magyar forint 61 krajcárt.¹¹⁴

Az épület az állandó javítgatások ellenére egy bő évszázaddal megépítését követően hasznavehetetlenné vált. 1969-ben még próbálkoznak egy nagyobb szerkezeti megerősítéssel, de a sorozatos csúszások miatt 1978-ban a templomtestet teljesen le kellett bontani. Ekkor megkurtították a tornyot, és új tetőzettel látták el (*4. ábra*), amelyet a mai napig használnak, benne két haranggal. A sükőiek ötödik

templomát 1983-ban szentelték fel, ismét más helyszínre építve, szerényebb méretekben. Az előző, leromlott templomnak a belső berendezését nagyjából áthordták az új épületbe, mind a mai napig használva és megőrizve azt.

Egyházközségi hétköznapiak

A levéltári adatok betekintést nyújtanak a sükői egyházközség történetének számos mozzanatába. A legfontosabbak egyike a paptartás, ami egyben az egyházi önállóság feltétele is volt a Farcádtól való 1674-es különváláskor. A saját pap fenntartása annak bérezésén múltott. A parciális zsinat megszabja a pap fizetését, amelyet az 1696-ban tartott vizitáció alkalmával az eklézsia könyvébe is beírják. Ez kimondja, hogy minden házasembernek kötelessége beszolgáltatni négy kalangya búzát, három kalangya zabot, valamint minden marhával bíró ember egy szekér fát, ha pedig igen szegény ember, akkor könnyűlőn rajta a prédikátor. A hívektől kapott hozzájárulást a pap használatában levő földek jövedelmei egészítették ki. Ekkor írják össze ezeket is: Lengyelfalva felé forduló határban két föld, az egyik, amelyet *Bozliknak* neveznek, szomszédja Kovács István, alul pedig Kis Tamásné, a másikkal szomszédja Vargyas János, alul az Udvarhelyre menő ország út, a harmadik a Farcád fele forduló határban, amelyet *Felhágó földnek* neveznek, ennek szomszédja Vargyas János, alul pedig Józsa János.¹¹⁵ 1773-ban újból összeírják a pap használatában levő földeket, amelyek időközben a buzgó hívek adományai révén jelentősen megyarapodtak. Ekkor a Lengyelfalva fele menő határban, *Verőfény*¹¹⁶ nevű helyben egy hat vékás föld, *Kövesföldön*¹¹⁷ pedig egy négy vékás, és *Hargasföldön* egy szénatermő hely. A papi jövedelmekhez kertek is tartoztak: ugyancsak a Lengyelfalva felőli határban van egy *Jánoskert* nevezetű,¹¹⁸ amely három vékás, a másik az *Akasztó* nevű helyben, amely négy vékás, *Teleksák* helyben hat vékás, *Bükk fejében* egy kaszáló, a Vágás felőli határban egy szántóföld, *Kápolna* nevű helyen *Kerekföld*,¹¹⁹ a következőt *Borzlik* határrészben találjuk, amely négy vékás, a hetedik a *Három nyíl* nevű helyen, amely két vékás, a nyolcadik pedig

¹⁰⁹ Uo., 3. k., 1876-os bejegyzés.

¹¹⁰ Uo., 36. k., II. cs., 11. sz.

¹¹¹ Uo., 6. k., 1879 szeptember 7-i gyűlés.

¹¹² A torony javítására: állványzat elkészítése, 169 forint; a torony repedéseinek kijavítása, az elmállott téglák kicserélése, 426 forint 53 krajcár; a templom kijavítása, amely magába foglalja a falak összekötését, a repedések továbbterjedésének megszüntetését, 722 forint 43 krajcár; kőműves munkára: az oldalfalazat, ahol megrepedezett, ki kell bontani és újra falazni, vakolni, meszelni, 602 forint 64 krajcár. Az építési költségekhez még hozzáadódik a terület vízmentesítése, mivel a templom alapzata körül források vannak, ezeket ki kell ásni, és helyüket kővel feltölteni. Ennek

költsége 686 forint 40 krajcár. (Uo., 33. k., III. cs., 8. sz.)

¹¹³ Uo., 36. k., III. cs., 5. sz.

¹¹⁴ Uo., 5. k., 1882-es bejegyzés.

¹¹⁵ UREmL LEUS 1644, 146.

¹¹⁶ Ehhez a területhez 1719-ben jut az egyházközség, amikor Kovács Mihály odaadományozza. (SREkL, 35. k., II. cs., 6. sz.)

¹¹⁷ Ezt a területet Lajos Mihály adományozta az egyháznak 1677-ben. (Uo., 6. sz.)

¹¹⁸ Az *Akasztó*, *Bükk*, *Telekság*, *Málnás* oldalában levő területeket Lajos Zsigmond ajándékozta az egyháznak 1729-ben. (Uo., 6. sz.)

¹¹⁹ Ez Lajos András 1744-es adománya során lesz egyházi birtok. (Uo., 6. sz.)

Files töke helyben, amelyik két vékás. Kaszálók vannak a Lengyelfalva felőli határban, *Alsó út* határrészen és a *Székely kertben*. *Málnás oldalában* volt egy erdő rész is, de azt levágták.¹²⁰

A papi fizetést később az esperesi hivatal azzal egészítette ki, hogy az egyházközség köteles volt 10 vékányi búzát elvetni a papnak, ha ezt nem tenné, a pap fogadjon béreseket, amelyeknek a napidíját a presbitérium köteles fizetni.¹²¹ 1786-ban a lakosok panaszlevelet írtak az esperesnek, hogy míg más faluba három-három kalangya terményt szolgáltatnak be, addig ők négyet-négyet, és emellett a papnak elvetnek évente három-négy köből búzát, s mindezek mellé kettős papi bért akarnak szedni tőlük, amit már nem tudnak megfizetni.¹²² 1848-ban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium elrendelte a papok és tanítók jövedelmeinek összeírását, a süköi pap jövedelme ekkor 22 német forint, valamint beszolgáltatót búza, zab, fa 90 német forint értékben.¹²³ Ez 280 magyar forintnyi összegnek felelt meg.

1833-ban az Udvarhelyi Református Egyházmegye minden anyaegyháza új pecsétnyomót kapott (*9. ábra*, lent jobbról), amelyet a székelyudvarhelyi Szakács József készített el, darabonként 7 német forintért.¹²⁴ A süköi egyház még 1880-ban is ezt használja.

Az egyházközség az új pap választása dolgában teljes önállóságot élvezett. Ha új papra volt szükségük, a parciális zsinathoz kellett egy kérelmet beadniuk, amely ezt esperesi körlevél formájában meghirdette. A pap választásában az eklézsia tagjai szavaztak. Ha jelöltnék két vagy több személy is jelentkezett, és azonos számú szavazatot kaptak, akkor a szavazást meg kellett ismételni. Ha ez sem hozott eredményt, akkor az esperes döntötte el a kérdést. Ha a templomnak patrónusa volt, annak jogában állt papot választani. A jelöltjüket az esperes elé terjesztették, aki elfogadta azt. Egyházi patrónus általában csak az lehetett, aki több terhet vállalt, mint a kepefizető tagok, a templom és az egyházi épületek építésében, fenntartásában kiemelkedő szerepet játszott. Ha az eklézsiának panasza merült fel a pap ellen, azt csakis a parciális zsinat bírálhatta el. A panasztételt a *Canonica Visitatio* elé kellett betervezni, és csak olyan jellegű lehetett, amely a papi szent kötelesség mulasztására vonatkozott.¹²⁵ Egy 1853-ban hozott kormányrendelet szerint azok a papok, akik nem a papi hivatallal kapcsolatos vétséget követtek el, valamint

ha az adminisztráló rendelet ellen hibáztak, azok világi törvényszék előtt kellett feleljenek tetteikért.¹²⁶

Panasztételek több süköi lelkész ellen megfogalmazódtak. Az első ilyen irat Udvarhelyi József ellen születik, aki 11 év szolgálata alatt kiváltotta a süköiek ellenszenvét. A panaszait a következő pontokba szedték: a lelkész nem végzi megfelelően papi feladatait, a szomszéd falvakba jár mulatozni, kifogásolják felesége viselkedését is (már a második), elhanyagolta a rá bízott egyházi földeket, amelyeket annak idején jó állapotban kapott meg.¹²⁷

Mivel ugyanaz a pap kölcsönt vett fel az egyházközség nevében, amelyet nem fizetett vissza, 1825-ben az espereshez írtak levelet.¹²⁸ 1829-ben újabb beadvány születik az esperesi hivatal felé, mivel a pap nem gondozta kellőképpen a földeket, 15 szeker trágját kérvényeznek a papi birtok feljavítására, amelyet az esperes jóvá is hagy.¹²⁹ Ugyanebben az évben kérvényezték a pap áthelyezését, ahogy megfogalmazták, nemtörődöm hozzáállásával tönkreteszi az egyházközséget.¹³⁰

1833-ban Bíró Sámuel ellen tesznek panaszt a süköiek, mivel nem viseli rendesen gondját az egyházi épületeknek, a paplakot már majdnem lakhatatlanná tette.¹³¹ 1836-ban őt is elhelyezik, helyette Simó Zsigmondot nevezték ki.¹³²

Adott esetben nemcsak papokat panaszolt be a presbitérium, hanem egyháztagokat is. 1833-ban az egyik hívet azért panaszolják be, mivel a megyebíró rábízta a karácsonyi úrvacsorához szükséges kenyér és bor megvásárlását Udvarhelyről, de az nem tett eleget kötelességének, így az esperesi hivatal egy forint büntetésre kötelezte.¹³³ Az ügy ezzel nem ért véget, ugyanazon év májusában az egyháztanács tagjai levelet intéznek az espereshez, hogy az mentse fel őket tisztségükből, mivel Simó János számonkérése óta *egyfolytában őket mocskolja*.¹³⁴

1876-ban a parciális zsinat 400 forintra emelte a papok fizetését. Amelyik falu ezt nem tudta megfizetni, azt filiává sorolták vissza. Ez a döntés érzékenyen érintette a kis süköi egyházközséget is. 1888-ban már beszolgáló lelkészt kaptak, a farcádi Bence Ferencet.¹³⁵ Ugyanabban az évben az esperesi hivatal leküldte rendeletét, amelynek értelmében egybevonták a farcádi egyházközséggel. Erre válaszolva az egyházi előljárók tiltakozó levelet írtak, arra hivatkozva, hogy *pap hiányában egy haldokló betegünknek vég*

¹²⁰ Uo., 6. sz.

¹²¹ SREkL, 34. k., I. cs., 3. sz.

¹²² Uo., II. cs., 2. sz.

¹²³ SREkL, 2. k., 1848-as bejegyzés.

¹²⁴ Uo., I. k., 202.

¹²⁵ Uo., 2. k., 1842-es bejegyzés.

¹²⁶ Uo., 1853-as bejegyzés.

¹²⁷ SREkL, 36. k., I. cs., 2. sz. (keltezés nélkül).

¹²⁸ Uo., 3. sz.

¹²⁹ Uo., 4. sz.

¹³⁰ Uo., 9. sz.

¹³¹ Uo., 6. sz.

¹³² Uo., 7. sz.

¹³³ Uo., 5. sz.

¹³⁴ SREkL, 36. k., II. cs., 6. sz.

¹³⁵ Uo., 7. k., 1888. áprilisi 22-én tartott presbiteri gyűlés.

ima nélkül kellene meghalnia, valamint *a két eklézsia közt viszálykodást és gyűlölséget idézne elé a mi nagy mértékben tsökentené a nép vallásos buzgóságát.*¹³⁶ Az esperes viszontválasza ez ügyben már csak a részleteket tisztázta. Így az eddig fizetett papbért két részre kellett osztani, melyből az egyik az ekléziát illette, ezt letétbe kellett helyezniük, lehetőleg papi bér pótlására, a maradékot ismét két részre kellett osztani, és fele a beszolgáló lelkészt illette, másik a tanítót.¹³⁷ Az egyházközség nem nyugodott bele a döntésbe, és végül elérte, hogy az esperes önálló papot nevezzen ki, azzal a feltétellel, hogy a sükőiek 100 forinttal növelik a papi fizetést,¹³⁸ megőrizve ezáltal egyházi önállóságukat.

Egyház és iskola

Sükőben az egyházi iskolamester első említését az 1773-ban keletkezett egyházi javak összeírásában találjuk: *a mesteri lakhelyen vagyon egy [...] ház és egy kus istálo egy fedél alatt.*¹³⁹ 1781-ből ismerjük egyik tanítójának nevét, mégpedig II. Józsefnek a hűségesküt letévők között találjuk *Andreas Gellert de Bagyot*, a sükői református eklézsia tanítóját.¹⁴⁰ A falu önálló iskolai épülettel nem mindig rendelkezett. Ilyenkor az iskolai tevékenység a tanító házában zajlott. Az iskolai épület a paplak mellett volt, erről az első említés 1833-ból való. Ekkor a papi és a tanítói állást egyazon személy töltötte be,¹⁴¹ amint az Bíró Sámuel pap kérelméből kiderül.¹⁴² Ugyanebből a forrásból értesülünk, hogy abban az évben 22 iskolába járó gyerek volt a faluban. A lelkész kérelmének köszönhetően 1836-ban az esperes Farcádi Jakab Jánost nevezi ki tanítónak.

1848-ban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium elrendeli a papok és tanítók jövedelmeinek összeírását. A tanító jövedelme ekkor 20 német forint volt. Az iskolának nem volt külön épülete, a tanító lakásán zajlanak a tanórák. A faluban nyolc fiú és négy lány járt iskolába.¹⁴³ A tanító bérezésének egy részét a rendelkezésére bocsátott szántók és kaszálók biztosították, másik részét a gyerekek szülei által beszolgáltattott zab, búza és fa teszi ki, valamint némi készpénz. 1862-ben meghirdetik a sükői iskolamesteri

állást, feltüntetve a vele járó jövedelmeket is, amelyek 50 kalangya búza, 40 kalangya zab, 20 szekér fa, 40 magyar forint készpénz, széna és gyümölcsös kert.¹⁴⁴ A sükői tanítói állás nem volt túl vonzó, így a faluba új tanító volt 1863-ban, 1867-ben, 1871-ben és 1873-ban is.

1880-ban a tanító pénzbeli juttatása 250 forint, amely államsegély címen jelentett jelentős javulást. A tanító számára biztosított földekről és jövedelméről némiképp eligazítást adhat az 1887-ben számbavett, az őt megillető földek listája, ekkor 12 kisebb-nagyobb szántó és kaszáló tartozott az iskolamesteri álláshoz, melyek összes jövedelme 157 forint volt.¹⁴⁵

Egy egytermes, alacsony épület képe tárul elénk, az 1850-ben Simó Zsigmond lelkész által az esperesi hivatalhoz írt panaszlevélből, melyben a tanítót panaszolja be, aki nem rakja rendbe az iskola betört ablakait.¹⁴⁶

1853-ban új tanítói lakást és iskolaépületet terveznek.¹⁴⁷ A *classist* a pap csürkertjénél jelölték ki. A házat és a tantermet három-három ölnyi távolságra veszi közre egy kis kamara és a pitvar. A tervezetet az esperesi hivatal elé terjesztik, amely azt jóváhagyja, azzal a feltétellel, hogy a munkálatokat az iskola elkezdéséig fejezzék be.¹⁴⁸ Ezt csupán a következő évben sikerül megvalósítani, ekkor 262 magyar forintot és 58 krajcárt költenek az épületekre.¹⁴⁹

1875. június 9-én új, kőből épített iskolaépület munkálataiba kezdtek.¹⁵⁰ Költségeinek egy részét az 1874-ben kapott 100 forintos állami támogatásból fedezték. Az egyházi gyűlés számos rendeletet hozott a munkálatok zökkenőmentes kivitelezésére. Az építésért a megyebíró felelt. A kivitelezés közmunkával valósult meg, amelyből mindenkinek ki kellett vennie a részét, akit a megyebíró kijelölt. Meg nem jelenés esetén az illetőt 50 krajcárral büntették.

Az építőanyagot, a homokot és a követ is közmunkával hordták össze. A fedéshez szükséges zsindelet Zetelakáról vásárolták. Az építkezéseket úgy tervezték, hogy az iskola kezdéséig befejezik, de ez nem valósult meg, amint az kiderül az október 3-án tartott presbiteri gyűlés jegyzőkönyvéből. Elrendelik, hogy a megyebíró keressen egy termet, ahol elkezdődhet

¹³⁶ Uo., 1888. májusi 13-án tartott presbiteri gyűlés.

¹³⁷ Uo., 1889. január 31-én tartott gyűlés.

¹³⁸ Uo., 1890. március 23-án tartott gyűlés.

¹³⁹ SREkL, 34. k., II. cs., 2. sz.

¹⁴⁰ KOLUMBÁN Zsuzsanna 2008, 20.

¹⁴¹ 1828-ban az eklézsia kérelmet intéz az esperesi hivatalhoz mivel a jelenlegi tanító bérezése igen alacsony, mert a nyugdíjazott Dáné Zsigmond a tanítónak járó földek felét használja, s ha a mostani tanítónak az egyházi földekből nem juttatnak, akkor az ott fogja hagyni a falut (SREkL, 36. k., III. cs., 1. sz.). Az alacsony jövedelem végül is az iskolamester távozását idézte elő.

¹⁴² Uo., I. cs., 8. sz.

¹⁴³ SREkL, 2. k., 1848-as bejegyzés.

¹⁴⁴ Uo., 1862-es bejegyzés.

¹⁴⁵ SREkL, 34. k., I. cs., 14. sz.

¹⁴⁶ Uo., 36 k., II. cs., 5. sz.

¹⁴⁷ A munkálatok felügyeletével és irányításával Jakab János tanítót bízták meg, a mesterembereknek napjára egy rhénes forintot és négy porció pálinkát szabtak meg. (Uo., 38. k., 19.)

¹⁴⁸ Uo., 41 k., I. cs., 3. sz.

¹⁴⁹ Uo., 5. k., 1854-es bejegyzés.

¹⁵⁰ Az építés költsége 113 forint 65 krajcár volt (Uo., 40. k., III. cs., 2. sz.)

az oktatás, mivel a tanító nem hajlandó saját lakásán tanítani¹⁵¹. Az új épület még 1876-ban sem készült el. Ekkor levelet intéznek az espereshez, hogy a vizitáció által szabott feladatok teljesítésére haladékat kapjanak, többek közt az iskolaépület befejezéséhez is. Az esperesi hivatal Szent Mihály napjáig adott haladékat, kihangsúlyozva, hogyha a munkálatok valamelyik egyházfi engedelmességén múlna, azt jelentsék.¹⁵² Ugyanazon év szeptemberében az iskolaépítésben még mindig nem haladtak előbbre. Az iratokból kiderül, hogy ha az iskolakezdés lemaradást szenved, akkor az esperesi hivatal a presbitériumot fogja felelősségre vonni.¹⁵³

Az 1800-as évek elején az egyházi iskolában olvasást, vallást, szent históriát, földrajzot, hazai történelmet, természeti tudományt, erkölcsi tudományt, aritmetikát, írást és éneklést tanítottak.¹⁵⁴ Az iskolai tevékenységet számos világi és egyházi rendelettel szabályozták.¹⁵⁵ Inspektorok felügyelték a zavartalan mindennapi munkamenetet. Ezekre az iskolai szabályozásokra szép számmal bukkantunk az egyházi levéltárban A Királyi Fő Igazgatótanács 1807-ben kiadott határozatában azoknak az apáknak a kényszerítését rendeli el, akik nem akarják iskolába adni és *a jó erkölcsökben és értelemben nevelni* gyerekeiket.¹⁵⁶ Azokon a helyeken, ahol a szülők tömegesen nem adták iskolába gyerekeiket, ott a hét évet betöltöttek kötelesek voltak hetente kétszer iskolába járni, a 10-11 év közöttiket pedig vasárnap kellett tanítani. A lányok 12 éves korukig voltak tankötelesek.¹⁵⁷ (Az 1832–1853 közötti iskolai gyereklétszámot lásd a 3. táblázatban.¹⁵⁸)

1843-ban egy rendelet a járási *dullót* (szolgabíró) nevezi ki az egyházi iskolák külső ellenőrének, akinek kötelessége az iskolák épületének megvizsgálása, hogy legyenek jó ajtóval, ablakkal, fekete táblával, tüzelővel ellátva. Az ő tiszte volt kötelezni a szülőket a 7–14 éves kor közötti gyerekeik iskolába járatására, valamint a fizetendő tandíjak beszédésének ellenőrzésére. A presbitérium kötelessége volt számbavenni a tankötelesek névsorát és a világi hatalom kezébe adni. A tanító minden héten listát kellett leadjon az iskolából hiányzókról a szolgabírónak. Az egyházi felsőbbség az iskolákat kerületekbe sorolta,¹⁵⁹

amelyekre egy inspektor és egy adjunktus felügyelt, ezek kötelessége volt a hozzájuk tartozó iskolák gyakori látogatása, a tankötelesek ellenőrzése. A tanítónak pedig kötelessége volt a papnak mint a legközelebbi inspektornak, akárcsak a többi világi és egyházi hatóságnak *a tanítás tárgyában illő függyessel és engedelmességgel viseltetni*. Köteles továbbá számba venni minden tanulót és névtáblába jegyezni, és ezt a hatóságoknak átadni. Ezek kellett hogy tartalmazzák a tanulók neveit, az életkorukat, a tanulási idejüket, a tankötelesek számát, a hiányzók névsorát.¹⁶⁰

1869-től kezdve kötelezik iskolai jegyzőkönyvek készítését, amelyek kellett hogy tartalmazzák a tankötelesek és azok szülei nevét. Havonta egyszer a megyebíró, a pap és egy presbiter köteles volt véletlenszerű látogatásokat tenni az iskolába, és a rendellenességeket, kihágásokat az iskolai jegyzőkönyvbe beírni¹⁶¹. A látogatások alkalmával ugyanakkor meg kellett vizsgálniuk a belső berendezés, valamint a tanszerek állapotát. Az iskolai jegyzőkönyvet a parókián kellett tartani.¹⁶²

1863-ban a sükői iskola felügyelőjének a farcádi papot, László Ignácot rendelték ki. Ez a felügyelő köteles volt jelen lenni minden vizsgálaton, jelentenie kellett, ha bármilyen kihágást vagy hiányosságot észlelt. Erről való rendelet szabályozta az iskolai fegyelmet is. Míszertint a tanítók a gyerekek vétsége esetén inkább erkölcsi, mintsem testi büntetéseket szabjanak ki, valamint kötelező az okos, szelíd, emberséges bánásmód.¹⁶³

1876-ban összeírják a sükői iskola tulajdonában levő taneszközöket és tankönyveket. Az összeírás feltünteti a könyvek teljes címét és szerzőjét, külön csoportba sorolja az ismétlők tankönyveit.¹⁶⁴ Ugyanakkor taglalja az iskolai tanrendet. A gyerekek a következők szerint voltak osztályokba osztva: az elsősök azok, akik még falitábláról olvasgatnak; másodikosok, kiknek már némi gyakorlatuk van az olvasókönyv folyékony olvasásában; harmadik osztályosok, kik már értelmesen olvasnak; negyedikesek már kezdik az anyanyelvet nyelvtanilag is megismerni. Az összeírás felsorolja osztályonként a tantárgyakat. Az ismétlők egy osztályban vannak, ezeknek tanítási ideje szerda és szombat délután.¹⁶⁵

¹⁵¹ Uo., 3. k., 1875. október 3-án tartott gyűlés.

¹⁵² Uo., 36. k., II. cs., 11. sz.

¹⁵³ Uo., 12. sz.

¹⁵⁴ SREkL, 1. k., 183.

¹⁵⁵ Az első világi jellegű szabályozási kísérlet 1784-ből származik. A *Ratio Educationis*, a *Norma Regia* kidolgozásában a követendő legfőbb szempont a monarchia számára a „hasznos állampolgár” kinevelése volt. (Az udvarhelyszéki egyházi iskolák szabályozásáról bővebben lásd TÓTH Levente 2004, 88–100.)

¹⁵⁶ SREkL, 1. k., 119.

¹⁵⁷ Uo., 173–174.

¹⁵⁸ Az összeírás az 1832–1887 közötti számadási jegyzőkönyv adatai alapján készült, 1853 után már nem tüntetik fel a gyerekek számát.

¹⁵⁹ A sükői iskola a hodgyai, bikafalvi és farcádi iskolákkal volt egy kerületben.

¹⁶⁰ Uo., 2. k., 1843-as bejegyzés.

¹⁶¹ Az egyházközségi levéltárban 1878-ban kezdett jegyzőkönyvet találtunk, amely két év történéseit tartalmazza.

¹⁶² Uo., 3. k., 1869-es bejegyzés.

¹⁶³ Uo., 2. k., 1863-as bejegyzés.

¹⁶⁴ Uo., 41. k., I. cs., 4. sz.

¹⁶⁵ Uo., 5. sz.

1878-ban az összeírt tankötelesek száma 52 gyerekre gyarapodott, amelyek közül felmentettek kilencet szegénység miatt, egyet a családi környezet miatt, egy cigányt, illetve más iskolákban tanul kilenc, rokonok tartanak más faluban hármat¹⁶⁶.

1869-ben még sikerül megóvni a felekezeti iskolát, amely a kormány által rendelt tanfelügyelőtől nem függött, azoktól semmi rendeletet elfogadni nem volt köteles.¹⁶⁷ Ebben az időben a pénzhány és a rossz körülmények miatt több egyházi iskola került állami felügyelet alá és állami finanszírozásba.

Erre a sorsra jutott 1879-ben a sükői egyházi iskola is. Amikor a tanító felmondását követően a presbiteri gyűlés úgy döntött, hogy az egyházi iskolát tovább fenntartani nem tudják az egyházközség tagjainak gyenge anyagi ereje miatt, az iskolát állami felügyeletre bocsátották Ennek bekövetkeztéig a lelkész tanítja a gyerekeket. Az átadást illetően a presbitérium egy bérleti szerződés mellett döntött, melynek értelmében hat évre átadná az iskolát állami felügyeletre, hat év után pedig, ha szándékában áll, egyházi irányítás alá veheti vissza.¹⁶⁸ A helyzet a bérleti szerződés lejártával nem változott. Az iskola véglegesen községi iskolává alakult át.¹⁶⁹ Ennek értelmében a község évi 100 korona hozzájárulásával, az állam pedig 900 korona finanszírozással saját felügyelete alá vonta.¹⁷⁰ Erről az átadásról a levéltárban nem maradt fenn forrás, amint Lőrinci József lelkésznek 1899-ben az esperesi hivatalhoz intézett leveléből is kiderül, amikor kéri az iskola átadásának körülményeit tisztázó iratokat. Az esperesi hivatalban sem maradt fenn szerződés az egyezségről. A község lakói azt állítják, hogy ők csak a tanító bérét kell hogy fizessék, az épület javítását és a tanító beköltöztetését az egyháznak kell állania.¹⁷¹

Utolsó epizódként, 1920-ban sikerül ugyan az egyházi iskola visszaállítása, azonban egy évi működés után a román kormány megszünteti.

Határsértések, pereskedések

A több falu közös használatában lévő *commune terrenumok* határai bizonytalanok voltak, ami állandó viták, pereskedések tárgyát képezte.¹⁷² Ezeknek a határoknak a jelölésére halmokat raktak, amelyeket gyepüknek is neveztek. Ezeknek a szétválása, áthágása egy-egy faluközösség részéről számos pereskedés tárgya. Hasonló ügyben zajlik perlekedés Sükő és Vágás között 1590-ben, amikor is a vágási falubíró

beperli a sükői falubíró András Lajost, mivel a sükőiek áthajtották marháikat. A perben számos tanú valamását veszik fel, melyből kiderül, hogy a marhákat azután engedték át, miután a vágásiak lerontották a határhalmokat. A széki bíró egy korábbi egyezsége hivatkozott, amely kimondta, hogy amelyik fél határsértést követ el, ha bíró a sértő, köteles két forintot fizetni, ha közember, akkor egy forintot. Így a végzés András Lajost két forintra bírságolta.¹⁷³

A nemesség megerősödésével az előkelők próbálták hatáskörükbe vonni ezeket a közös földeket. Hasonlóképpen cselekedik a sükői nemes Orbán János is, aki két faluval, Vágással és Dobóval szemben lépett fel akkor, amikor a sükői határban levő erdejét a fa vágásától és hordásától eltiltotta. Hasonló példák szép számmal akadnak a környékről: pl. a bethlenfalvi erdőt Komáromi István tiltotta el a vágástól és hordástól, magának sajátítva ki azt. Ugyanezt tette Kornis Ferenc is Rava ellenében, amikor eltiltotta tőlük az erdőt és más külső birtokait. Ilyen tilalmakat az egymással rivalizáló és kiemelkedni szándékozó nemesek gyakran tettek egymás ellen is, általában a falu közös földjét tiltva el egymástól.¹⁷⁴

A határhalmok emelésének módjáról betekintést enged az az 1832-ben keletkezett irat, amely a sükői egyház fiatal erdejénél készült, a Kobátfalva felé forduló határban, *Hollofészek* nevű hely végében, amelyet *Temetésnek* hívnak. Ennek keleti szomszédjai, farcádi Lajos János és Lajos Gergely elkezdtek kivágni az erdőt. Emiatt az egyház a Vizitáló Széknek nyújtja be panaszát, amely vizsgálatot rendelt el. Az egyházi hatóság bikafalvi Máté Györgyöt bírta meg az ügy tisztásával. A helyszínre érve, szomszédok beleegyezésével határhalm emelésére került sor: *az első halmot hánytuk az Eklezia erdejének Külső Szegizhez az Hollofészök tetejéről le ereszkedő utt, vagj ösvény melle, egj le vágott búkfá tsutajához közel. A másadikat hánytuk ugjan béfele menőleg észak felé harminc négy ölnyre. A negyedik halmot azon harmadik halomtól fogva Nap haladot felé menve az Kiss Mihály és Kiss Ferenc maradványi erdős helljek mellett az Eklésia erdeje beső bütyje mellett a negyedik halomig 30 öl, attol a halomtól fogva a keresztes vadalma fáig 6 öl. Onnan meg indulva az Eklezia erdejének a Temetés felöll valo bütyjin ki a Temetés tetejin lévő jol látható nagj borozdának az Nap kelet felől valo véginél el kezdve ki Nap kelet felé azon uton vagy ösvényen melj az Eclesia erdeje melett ki jö Hollofészök teteje felé a legelső halomra melj téssen kéthárom ölet.*¹⁷⁵

¹⁶⁶ SREkL, 3. k., 1878-as bejegyzés.

¹⁶⁷ Uo., 1869-es bejegyzés.

¹⁶⁸ SREkL, 6. k., 1879-es bejegyzés.

¹⁶⁹ Az tanegység községi iskolává való átalakításával 1880-ban jelentősen javul a tanítói bérezés. (SREkL, 41. k., I. cs., 6. sz.)

¹⁷⁰ Uo., II. cs., 1. sz.

¹⁷¹ SREkL, 36. k., II. cs., 21. sz.

¹⁷² IMREH István 1979, 80.

¹⁷³ SzOkL Ús, I, 164–166.

¹⁷⁴ BALOGH Judit 2005, 109.

¹⁷⁵ SREkL, 34. k., I. cs., 5. sz.

Ehhez hasonló a következő birtokmegjelölés is. A süköi egyháznak Szentmihály felé forduló határában van a *Szálás oldala* nevű helyen egy erdeje, melynek szomszédai északról Bencédi János, délről Sükei Lajos. Határa vitát képez a farcádi Kovács Elek és más farcádiak tulajdonával. Az 1835-ben elrendelt összeírás kapcsán az ügy tisztázására Pálffy Elek királybíróat kéri fel, aki a helyszínre rendeli az érintett szomszédokat. Hét farcádi, nyolc süköi lakos és a süköi megyebíró Kovács József mentek ki a helyszínre. Kimérték a süköi egyház tulajdonában levő erdőrészt, amelynek hossza észak felől 104 öl, déli széle 80 öl nyugat felé, keleti vége 32 öl, közepe 24 öl. Ezt követően a terület négy sarkára halmot emeltek: *az első vagyis Napkelet felől való szélesebb és jobb erdőt nevelő részből mi mértünk az észak felől való oldalán 58 ölet, ahova hánytunk egy halmot, a dél felől való oldalán 40 ölet, oda hánytunk egy második halmot, a harmadikot pedig hánytuk a két szélén levő halmok aránt az erdő közepibe és az elébbi egyezés szerént jutott a farcádi jusosoknak az hátulso vagyis Napnyugot felől való része maradt a Sükei Eclésiának a másik nyíl erdejének a végibe.*¹⁷⁶

A határokat, amint az a leírásokból kiderül, többféle módon jelölték, a halomhányásokon kívül méták, fákra vésett keresztok, különféle jegyzések voltak hivatottak mutatni.

Ezeknek a határhalmoknak a tiszteletben nem tartásából eredően számos pereskedés és atrocitás származott. Ékes bizonyíték rá Sükö és Malomfalva határvitái, melynek kezdeteit egy 1765-ben, a malomfalviak által a főkirálybíróhoz fogalmazott levélből ismerhetjük meg.¹⁷⁷ A levél egy 1613-as egyezményre hivatkozik, mely szerint akkor a *két falunak Malomfalvának és Sükönek, két Száz Magyar forint vinculum alatt volt meg egyezések, az egyben folyó határok limessei iránt.* Az elosztásban a malomfalviak szerint *azon 1613 esztendőbeli Határozás a két falutól Malomfalvától és Sükötől controversiaban*¹⁷⁸ jövén,

*melly controversia iránt a két falu egy mással meg sem egyezkedvén.*¹⁷⁹

A pereskedések sorát a fennmaradt iratok alapján a süköiek panaszlevele kezdi, 1757-ben, amikor a királybírótól kéri, hogy orvosolja sérelmüket, melyet a malomfalviak okoztak, megsértve az *Ölves* nevű határt.¹⁸⁰ Az ügy kivizsgálására ugyanabban az évben, Márton Ferenc süköi megyebíró ideje alatt esküdtek érkeztek a faluba, akik tanúvallomásokat vettek fel. A tanúvallomások tárgya az *Ölves* nevű hely (Süköi kertnek is nevezik), mely tisztás és erdős terület a Malomfalva fele forduló határában, szomszédtságában a *Gertyános* nevű hely van, belső szélén pedig szomszédos a szentmihályi szállás *Kopasz* nevű helye alsó részével, melyet út határol, innen a malomfalvi *Jankok Bükke* fele fordul, onnan pedig a patak fele, a *Gyertyánoson* túl, *Musdalos* nevű helynek *Bércire*, a *Szálás* végénél. A fent leírt terület határának tárgyában, amelyet Malomfalvával perelnek, 48 tanút hallgatnak ki: két bencédit, 20 szentmihályit, öt csehétfalvit, egy tarcsafalvit, három lengyelfalvit, négy vágásit, két dobóit, 11 farcádit. Hat pontban raknak fel nekik kérdéseket. A vallomások egyöntetűen bizonyítják, hogy a leírt határrész mindig a süköiek birtokában volt, Lajos István és Kovács János adták több mint ötven évvel azelőtt Ugron Tamásnak használatra, halála után visszakerült a süköiek tulajdonába. A terület szélénél találkozik a süköi, a lengyelfalvi és a malomfalvi határ, ennek helyét határhalm jelezte.¹⁸¹

A határsértések sorában 1762 áprilisában tettelességre is sor került, amint az a süköi megyebíró Gergely Lajos panaszleveléből kiderül, melyet az udvarhelyi bíróságnak címezett. Ekkor 43 malomfalvi személy, akiket név szerint megnevez, *Notarius Parlaga* nevű helyben, Lengyelfalva felől Malomfalva fele menet levő *Cziheres* erdőnél fejszékkel, puskákkal a süköi lakosokra támadtak, és a területet a *maguk határoknak szabadították.*¹⁸²

¹⁷⁶ Uo., 6. sz.

¹⁷⁷ Ekkor részletesen leírják a két falu határát: *Süköböl SzMihály fele menő régi ut mellett alatt a Malomfalvi határ felől, melly utnak SzMihály felől való szelín a néhai Sükei Mihály Kovács leányának néhai Kovács Annának kü vala felesége néhai Malomfalvi Szekely János nemes szemellyk, akkor birodalumukba levő irtásánál, azon irtásnak szellyen által az utnak más felére, és egy kitsinnég elő jövén, és alá térvén egy cerefán, akkor mutattak volt ott meg egy keresztet, onnan alább menvén a melly helyet ölvenek hívják, más fán melly gyertyánfa keresztet mutatván harmadikszor azon képpen és mikor a harmadik keresztől alá jöttek volna a néhai Sükei Kis János Szabad Szemelly tanorok kerti mellé jutván neveztek volt ottis ha volna egy Bükfán kereszt, de le vágták hanem az helye meg tetszett, onnan elébb menvén azon Kis János szántó földinek a borozdáján és Süköből a melly ut Malomfalvára bé mégyen egy löjtön, azon által az utnak más felin a szanto földek borozdája iránt a Patak fölött mutattak volt egy*

Gyertyánfán keresztet, onnan bé menvén az erős patakba más felén napkelet felé a Musdalosra, melly helyet annak hívják és ottan a melly szántó földi voltanak ezen Sükei Jánosnak és Kis Péternek, azok a szénaföldek a Malomfalva felől való végén mutattak határt, de melly fán a kereszt volt onnan elveszett és e szerént mutogatván és járván meg a fellyebb meg irt határ helyeket onnan Musdalosnal által menvén a két falu a meg irt néhai Kis János fellyebb nevezett kertire, melly vagygon Büdes to nevű helyen [...] a Malomfalviak jollehet azon Kis János kertin belől kívántak volna, hogy hánjanak határ halmot, de a falu Sükö akkoris, hogy nem Malomfalva, hanem Sükö kívánhatná, inkább azt hogy bellyebb menne a határ. (SREkL, 37. k., I. cs., 8. sz.)

¹⁷⁸ Határvonal feletti egyenetlenség.

¹⁷⁹ Uo., 8. sz.

¹⁸⁰ Uo., 2. sz.

¹⁸¹ Uo., 1. sz.

¹⁸² Uo., 3. sz.

A panaszlevelet követően Lajos Gergely sükői bíróval és más sükői lakosokkal együtt a megbízottak kiszálltak a *Musdalos* nevű helyre. A kihallgatások során összesen 62 tanú vallomását vették fel, ezek közül 35 lengyelfalvi, 19 farcádi, két vágási, két bikafalvi, három szombatfalvi és egy dobói. A tanúktól bizonyosságot szerettek volna nyerni a támadás körülményeiről és arról, hogy melyik falu birtokához tartozott a fent leírt terület. A meghallgatott tanúk egybehangzó vallomása alapján a malomfalviak fegyveresen határt sértettek, mivel az említett területet mindig a sükőiek birtokolták.¹⁸³

1762. május 6-án Bartalis Zsigmond lengyelfalvi falubíró, valamint Péter János és Bálint András kimentek a sükői és malomfalvi előljárókkal és a *régiusok*kal együtt a *Notarius parlaga* nevű helyre, ahol a helyszínen próbálták megoldani a kialakult feszültséget, nem sok sikerrel.¹⁸⁴ 1762-ben Lajos Gergely, a sükői megyebíró, és Vargyas János, valamint Nagy Mihály kimentek a *Büdüstő alja* nevű helyre, ahol egy lejtő aljában van egy ösvény, amely Malomfalva fele visz. A kiszállás folyamán azt vizsgálták, hogy kinyúlt-e idáig a Sükői határ. A kérdésben három tanút hallgattak ki, két udvarhelyit és egy farkaslakit, akik egybehangzóan alátámasztották, hogy ezt a területet mindig a sükőiek birtokolták.¹⁸⁵ Ugyanebben az évben júniusban határozatot bocsátott ki Kadicsfalvi Török Pál alkirálybíró a sükőiek és malomfalviak Ölves nevű határának perében.¹⁸⁶ Ezt egy *testimoniális* (tanúsítványi, bizonyítványi) levél is hivatott ismertetni a határrészek megosztásáról, amelyet *executorok* (végrehajtók) segítségével akartak betartatni. Az okiratot 1764-ben újabb szövegrésszel egészítették ki, amikor a vizsgálóbiztosok a szentmihályi Bálint Tamás, valamint a malomfalvi Varga János bíróhoz szálltak ki a sükőiek kérésére, felolvastva Molnár Mihály megyebíró házában más tanúk előtt is a végzést.¹⁸⁷ A bírósági végzések sem hoztak végleges megoldást, a határsértések ennek ellenére is mindennaposak voltak. Ez derül ki a sükőiek báró Vargyasi Daniel Istvánhoz, Udvarhelyszék főadminisztrátorához írott leveléből is, melyben bepanaszolják a malomfalviakat, akik háborgatják a határokat, annak ellenére, hogy a királybírói rendeletek értelmében a határhalmokat

felállították. A malomfalviak a sükőiek gabonáját, kaszálokat, örökös *tilalmasaik*at és a lakosokat is fenyegetik, elhajtották a sükőiek marháit, és kövel hajigálták meg a szolgálókat.¹⁸⁸ Az 1762-es bírósági végzést követően a malomfalviak fellebbeztek, amelynek következményeként 1763-ban újabb ítélet született, de ezt is figyelmen kívül hagyták. 1766-ban a métákat újracsinálták, mígnem 1772-ben *Notarius pallagában* elfoglaltak hosszában 500, szélességében 170 ölnyit, a fákat amelyek közt gyümölcsfák is voltak, levágták. Az okozott kár értéke hozzávetőlegesen 50 forint volt. A sükőiek kérik a bíróságtól az igazságtételt.¹⁸⁹ A sükőiek egy *testimoniális* levele 1772 júniusából leírja, hogy miként fenyegették meg őket egyszer a malomfalviak, amikor a halomhatárnál találkoztak.¹⁹⁰

1772. június 10-én biztosokat küldtek ki, akik kiszálltak *Mosdalos* vagy *Notarius pallaga* nevű helyre, azon malomfalvi határhoz, amelyet 1766-ban kiigazítottak volt. Kihallgattak 13 lengyelfalvi tanút, akiket az elfoglalt terület méretéről és az okozott kárról kérdeztek. A tanúk vallomásai megerősítették a sükőiek állításait.¹⁹¹ Ugyanaznap újabb három lengyelfalvi tanút hallgatnak ki arról, amikor 1772 májusában a királybíróval próbálták a két falu lakosai kimérni a határhalmokat, de nem sikerült egyezésre jutni.¹⁹²

Kiemelkedő jelentőséggel bír a következő írat, amely egyfajta számvetést készít a perlekedésről. Ez tartalmazza a *regiusok* (megbízott nemesek) kiszállásának költségeit, amely 4 és 6 forint között változott, a *comissariusok* (akik közt megkülönböztetnek halmozó *comisariusok*at – biztosokat is) fizetségét, amely 12 és 20 forint között változott, valamint ezeknek az étkeztetési költségeit. Az ügyben ötször fellebbeztek, 1772-ben kiszállt az udvarhelyi táblabíró is, ennek költsége 24 forint volt. Egy per fellebbezési (*transmissio*s) levelének a kiváltása 12 forintba került. Az összköltség 240 forint 48 dénár, ezeken kívül sok rendbeli fáradtságunkot, nyughatatlanságunkot dolgunk mulását az melly elé számlálhatatlan nem is mindnek elé számlálni mivel ilyen sokra [...] el halgatunk¹⁹³, végzi a számvetést az összeíró.

A sükőiek nemcsak malomfalvi határuk mentén voltak *egyenletlenségben*, hanem konfliktusba keverednek más falvakkal is.¹⁹⁴ Farcáddal közös határuk

¹⁸³ Uo., 5. sz.

¹⁸⁴ Uo., 6. sz.

¹⁸⁵ Uo., 7. sz.

¹⁸⁶ Uo., 4. sz.

¹⁸⁷ SREkL, 35. k., II. cs., 2–3. sz.

¹⁸⁸ Uo., 37. k., I. cs., 9. sz.

¹⁸⁹ Uo., 10. sz. (Az irattári anyagban található még egy hasonló tartalmú, de nem ugyanolyan oklevél, ugyanazzal a keltezéssel: SREkL, 35. k., II. cs., 5. sz.)

¹⁹⁰ SREkL, 35. k., II. cs., 7. sz.

¹⁹¹ Uo., 37. k., I. cs., 11. sz.

¹⁹² Uo., 12. sz.

¹⁹³ SREkL, 37. k., I. cs., 13. sz.

¹⁹⁴ Ismeretes egy határozat másolata a sükőiek és a szentmihályiak gyepű *diferenciájában*, amely kimondja, hogy a *dificultásba való helljet meg nem nyernék, a Sükőieket arra nem kötelezhetik, hogy azon helljen mint határok szélén tartsanak gyepűt, mert kereset alatt levő josaznak el foglalása nem különben hanem a Törvénynek Decisioja után rendes executio után lehet.* (Uo., III. cs., 3. sz.)

1770-ben Nagy Mihály süköi falubíró ideje alatt kerül vita tárgyává: *Sükönék Lengyelfalva fele fordulo Határában Rokotsás* (Rakottyás) nevezetű helyen az *Agilis Sükei Kovács Sámuel szánto földjének also borozdája a mely borozda háton a Sükei lakosok Vetés Széli kertje le vágatott éppen a le vágatott Vetés Széli kertnek, Sükö felöl valo részire melljnek vicinussa belöl a Sükei udvarhely felé járó országos úta, kívül a Sükei Kovács Sigmond nemes személy szánto földje, mellj helljet mostan controversiaban hoztak az farcádi Lakosok maguk határoknak.* A süköi, a farcádi és a lengyelfalvi határ a *Borzlik* nevű helyen találkozik, amit határhalm is jelez. Innen megy a süköi határ egyenesen a *Határ út* nevű helyen keresztül és tovább az udvarhelyi út felé, innen az út túloldalán süköi Kis Ferencné földjén, ahol Kis Mihály majorháza volt, innen le egy forrásig, végében a Farcád felöli oldalán *Kurta Telek* patakán, innen a *Kereszt útra*, amely kivisz a *Borzlik* aljáig. A vágási határ szélétől elkezdve a *Mocsár patakig* jön be, ott találkozik a farcádi és a süköi határ.

A keletkezett vita felderítésére *regiusok* szálltak ki a helyszínre, akik öt témában tettek fel kérdéseket. Ezek arra voltak hivatottak, hogy megtudják belőlük, kinek a határa az említett földterület. A kihallgatott 35 tanú, melyek közül egy malomfalvi, két szombatfalvi, három vágási, négy kobátfalvi, 12 lengyelfalvi, egy farcádi, egy dobói, hét kadácsi, egy tarcsafalvi, egy farkaslaki és két hodgyai, egyöntetűen bizonyították, hogy a farcádiak 212 és 22 *karó kertet* vontak saját határukhoz a fent említett *Rakottyás* nevű helyben.¹⁹⁵

1770. július 11-én Nagy Mihály süköi falubíró, Nagy Mihály, Bonda Mihály süköi lakosok elmentek László György farcádi megyebíróhoz báró Daniel István főadminisztrátorának idézőlevelével (*citacio*) a *Rakottyás* nevű hely ügyében, *hogy senki maga magának bírója ne legyen.*¹⁹⁶ 1770 júliusában újabb levelet írnak a világi előjáróknak, melyre július 15-én válasz érkezik. Utóbbiban ismételtlen kiemelik, hogy a *farcádiak hatalmaskodások szűnjék meg, hanem ha mi jussok a [...] helyhez vagyton törvényesen keressék.*¹⁹⁷

1771. április 18-án bírósági határozat születik, mely szerint a tanúk meghallgatása nem volt egyértelmű bizonyíték a vitás terület tulajdonjogának tisztázására, így a következő döntést hozták: *a kurta telek patakánál alj kötönyne patakánál ott ahol a régi*

*farcádi és Sükei gyepük egybe ütköznek és ahol az erdő felöll bé folyo patak a nagy kertbe a mely halom hánytatott onnan indulván által a tanorokon és patakon ki észak felé az oldalon egyenesen azon halomra mely árokra a burkos vackorfá fellyel levő forráson fellyel két öllel ugyan [...] jöjjön a határ széllye mivelpedig ezen fellyel vagyton a controversalt helyly [...] melyről semmi olyas solidum documentumok nincsen [...] ezért ad analogiam eiusdem compositionis iteltetett, hogy a fennebb irt, bennebb való forráson fellyel levő métánál higgyék a határ széllyet és osszák [...] egyenesen két felé, ki menvén azon métákon, melljet Sükö és Lengyelfalva nem régebe a borz lik allya alá¹⁹⁸ [...] hogy mind a farcádi lakosok a Sükei határban mind a Sükeiek a farcádi határban lévő földjeiket szabadosan bírassák.*¹⁹⁹

A végzés ellen a süköiek fellebbeznek,²⁰⁰ így még 1790-ben sincs véglegesen lezárva az ügy, amint az a süköiek egy a szék bíróságához intézett leveléből is kiderül, amelyben kéri a határozat kiigazítását.²⁰¹ 1796-ban folytatódik tovább a pereskedés, ekkor újból beidézik a farcádiakat a bíróságra.²⁰²

A határsértések egy másik formája az, amikor egyik falu a másik birtokára tereli át a jószágát, ezek az esetek többnyire véletlenszerűek, ellenben a tettenértéktől a föld tulajdonjogát bíró falu rendszerint elhajtotta a jószágot, arra kötelezve a vétkest, hogy bírságot fizessen a zálogban tartott jószágaiért cserébe. Hasonló eset történik a süköiek és a farcádiak között 1779-ben, amikor Vargyas János süköi megyebíró és Lőrinc Ferenc farcádi megyebíró Lajos János házánál találkoznak, mivel a farcádiak a Lengyelfalva felé található *Örhegy* alól elhajtották a süköiek sertéseit, és csak akkor adják ki, ha a hajtópénzt és a bírságot megfizetik, amely 11 magyar forint volt.²⁰³ Úgy tűnik, hogy a süköiek nem hagyták annyiban az ügyet, és a bírósághoz fordultak, ugyanis a rá következő évben vizsgálóbiztosok szálltak ki, akik ez ügyben két hodgyai, három malomfalvi tanút és a pásztor feleségét hallgatták ki, négy főbb kérdésre keresve a választ. Amint az a vallomásokból kiderül, az idős pásztor Muntyán Miklós nem beszélt jól magyarul, és a farcádi határban, öt ölnyre a süköi határtól történt az incidens *Sükönék Farcád felé fordulo határában Nagy kert nevezetű helylynek régi gyepüje helylyre a hol Sükönék régi gyepüje tartatott míg Két határt tartottak tsak közel azon helylyhez a hol az Sükei Lakosok sertéspásztora Muntyán Miklos az farcádi lakosoktól el*

¹⁹⁵ Uo., II. cs., 2. sz.

¹⁹⁶ Uo., 4. sz.

¹⁹⁷ Uo., 7. sz.

¹⁹⁸ A lengyelfalviak leírják a közös határhalmakat a süköiekkel és a farcádiakkal, kiemelve, hogy a süköiek által emlegetett *Borzlik* megjelölése nem valós, hivatkozva egy 1635-ös *kontraktualis* levélre. (SREkL, 37. k., III. cs., 2. sz.)

¹⁹⁹ Uo., II. cs., 8. sz.

²⁰⁰ A bírósági végzés ellen, amely kimondja az új határhalmok emelését, a lengyelfalviak is tiltakoznak Bartalis Mihály lengyelfalvi megyebíró személyében, 1779-ben, konkrétan a Vágás felé levő, patak melletti jelzést illetően. (Uo., III. cs., 1. sz.)

²⁰¹ Uo., II. cs., 5. sz.

²⁰² Uo., 6. sz.

²⁰³ Uo., 3. sz.

*fogatott, mely helynek vicinuskok egy felől a farcádi Josa fiak helyje.*²⁰⁴

A szántók, kaszálók mellett további ellenségeskedést jelentettek a falopások, erdőháborítások. Hasonló eset történik 1771-ben, amikor egyes kobátfalvi lakosok fát vágtak ki a sükőiek *tilalmas* Rezerdejéből, melynek kapcsán tanúk meghallgatására került sor, hét-hét szentmihályi és kobátfalvi lakost kérdeznek ki három kérdéskörben, amelyből kiderül, hogy kelet fele a szentmihályi erdővel szomszédos sükői tiltott erdőt több ízben is háborgatták a kobátfalviak, elbontották a határt jelölő *gyepűt* is.²⁰⁵

Sükőnek több erdeje volt Malomfalva, Szentmihály, Kobátfalva, Kadács falvak erdeinek szomszéd-ságában.²⁰⁶ Ezeknek az erdőknek egy része köztulajdonban volt, amelyet nyilanként osztottak ki, de akadtak magántulajdonban levő erdőrészek is, amint az egy tanúvallomásból is kiderül. 1764-ben felvett vallomások állítják, hogy Málnás nevű erdőrészt

Lajos Zsigmond adományaként már 38 évvel azelőtt az egyházközség birtokába került. Az erdőrészt szomszédja kívül a falu erdeje, belül Farcádi Sándor Sámuel és Zsigmond erdeje.²⁰⁷ Ez a Sándor család 1832-ben kérelmezi, hogy a sükői közerdőkből való tulajdonukat adják ki.²⁰⁸ Majd ezt követően szeretnének saját erdőpásztort fogadni, mivel a farcádi és sükői határban levő erdejüket a sükői erdőpásztor nem felügyeli.²⁰⁹

Az erdőhasználat részét képezte, hogy egy időre az erdőrészt tiltás alá helyezték. Ha tilalmas erdőben kaptak valakit, akkor megbüntették.²¹⁰ A sükői *Tiszta Bükk* ciheres erdőben kár esett, ennek felmérésére becsüst küldtek ki, aki 60 forintra becsülte a pusztítást. Ekkor felszólították a sükőieket, hogy fogadjanak erdőpásztort²¹¹, amit azok meg is tettek. Két erdőpásztort fogadtak fel, ezeknek 80 magyar forint bérezést fizettek. 1859-től kezdve az erdők vágása erdészetiengedély-köteles volt.²¹²

Függelék

*A Sükői Református Sz. Ecclesia inventariuma*²¹³

*A parochia megmértetvén találatott hossza 24 öl, széle 14 öl
A mesteri lakhely is ölszámra vitetvén lett 14 öl hosszú, 9 öl széles*

A két parochiának vicinussai napkeletről az also Kiss fiak ben valo jóságai. Délről mindenikk a Fartzád felé járó ország uttya. Esnek rola Simo fiak és a Nagy Jánosné jószágai.

A parochiális életen vagyon egy fedél alatt három ház mellyek romlo félben vagynak fábol épültek egy kö pintze haßon vehető. Vagyon tsür jo fedéllel két istálok alatta alkalmasok. Egy roß szekér árnyék hiru ollat haßon vehetetlen.

Vagyon az Ecclesianak capitalissa az Ecclesiabeli székelly szabad embereknél 204 M.F. és 85 pénz a melljért mind gazdbágos szabad emberek kerestek.

Vagyon egy darab kaßálló és szilvás kertje az Ecclesianak Székelly nevezetü kert, az malomfalvi Tettes Székelly Ferenc ur és a Sükői Simo fiak vicinításokban, mellynek ki terjedése lében 65 öl hosszu, 11 öl széles.

Vagynak szánto földei az Ecclesianak eßerint:

Lengyelfalva fele forduloba

Omlás megi nevü helyen vicinussa fellyül Kis Mihály és Josef Ator Buma János (hossza 120 öl, szélessége 10 öl).

Ugyan abba a forduloba Bozlik nevezetü helyben, egyik felöl vicinussa Vargyas Antal, más felöl a mellette lejaro falu uttya (hossza 182 öl, szélessége 15 öl).

Vagyon a Fartzád felé forduloba hangas föld nevezetü helyben, mellynek vicinussa alol Fartzádi Lörintz Ferentz, más felöl

Sükői Vargyas János ez a határ széleken lévén haßon vehetetlen, a fartzádi határhoz szakadván fele, marha legelő helyé maradat (hossza 182 öl, szélessége 15 öl).

Vagyon a Kobádfalva felé forduloba Málnás széle nevezetü helybe, vicinussa mind a két felöl Kiss Mihály (hossza 90 öl, szélessége 14 öl).

Vagynak kaßálló az Ecclesianak eßerint

A Vágás felé forduloba egy az Verem nevezetü helyben, vicinussa egy felöl a Sükői Bentzédi fiak, fartzádi Sándor fiak (hossza 64 öl, szélessége 5 öl), ugyanazon helyben más darab, vicinussa egy felöl Bentzédi János, más felöl fartzádi Sándor fiak (hossza 26 öl, szélessége 10 öl) ugyanebbe a forduloba a vágási ösveny mellett egy roß pallag, vicinussa egy felöl a ki járo földek végei, más felöl Vargyas János (hossza 52 öl, szélessége 17 öl).

Hátulsó Motsárba egy pallag nem miveltek, vicinussa mind két felöl Ugron száß (hossza 50 öl, szélessége 10 öl).

Benze erdeiben egy haßon vehetetlen pallag, vicinussa egy felöl Nagy Jánosné, más felöl Szabo István (hossza 94 öl, szélessége 5 öl).

Vagyon Bük feje nevezetü helyben vicinussok alol fellyül Kiss fiak (hossza 185 öl, szélessége 9 öl).

Ezen fenn irt szánto és kaßállokat az Ecclesia használnja

Volt még az Ecclesianak a három határba három darabatska föld, az egyik vagyon János nevezetü helyben vicinussa alol Kiss Mihály, fellyül Kiss István. Más szánto föld (hossza 107 öl, szélessége 7 öl) vagyon Tiszta Bük nevezetü helyben, vicinussok egyik felöl Szekeres János, más felöl Vargyas fiak (hossza 96 öl, szélessége 8 öl).

Vagyon Máté Kendere nevezetü helyben, vicinussok egy felöl Bentzédi János, mas felöl Kiss Mihály. Ezeket az Ecclesia a mester

²⁰⁴ Uo., 9. sz.

²⁰⁵ SREkL, 37. k., III. cs., 5. sz.

²⁰⁶ Uo., II. cs., 12. sz. „walla egy tyalmas erdeyök az sywköfaluyaknak wgyan sykey hataron, Wdurhelj szekben, mely erdőnek egyik felöl vicinusa azon sykey ut ky Wagasba megen massyk felöl vjcn[ussa] az berch uth, kj Wagasbol Sywkö hegye felle megen. Ez neuzezt erdőth az sywköfaluyak köztök megosztogattak”. (SzOkL Ús, I, 191–192.)

²⁰⁷ Uo., IV. cs., 1. sz.

²⁰⁸ SREkL, 37. k., II. cs., 14. sz.

²⁰⁹ Uo., 13. sz.

²¹⁰ 1852-ben Kis István levág a *Temetésnél* levő egyházi erdőben egy bükkfát, melyért egy magyar forintra büntették. (SREkL, 38. k., 13. sz.)

²¹¹ Uo., 38. k., I. cs., 1852. május 6-i bejegyzés.

²¹² Uo., 2. k., 1859-es bejegyzés.

²¹³ Az összeírás nem tartalmaz évszámot, de egy 1874-ben készített leltár az 1773-as évszámot említi. (Uo., 34. k., I. cs., 2. sz.)

βámára kibakaβtotta, meg trágyázza s meg is szántja. (hossza 60 öl, szélessége 16 öl).

Vagyon a Kápolna nevezetű helybe a mester által biratando egy darab kaβáló, vicinussa egy felöl a Vágási Szabo fiak, más felöl a mellette lefolyó arkotska. (hossza 43 öl, szélessége 12 öl).

Vagnak az Ecclesianak erdő helyei

A Kobádfalva felé fordulo határba Málnás oldalába, vicinussai alol a fartzádi Sándor fiak, más felöl a Sükei Kis Mihály és Kis Tamás maradványi (hossza 106 öl, szélessége 12 öl).

Más darab vagyon a Haritska kutyyánál vicinussa egy felöl Kis István, más felöl a Haritska kutyyáról bé folyó patak (hossza 43 öl, szélessége 13 öl).

A harmadik vagyon Temetés nevezetű helyben vicinussa egy felöl a fartzádi Lajos János és Gergelly maradványi, más felöl Lázár és Jóska fiak (hossza 80 öl, szélessége 41 öl).

Ezeketis az Ecclesia maga haβnálja.

Vagyon a falu végén egy kert a parochiahoz tartozik, vicinussa egy felöl a Sz. Mihály felé menő orβág uttya, más felöl a Kis fiak kaβáló helyek (hossza 50 öl, szélessége 26 öl).

Vagyon Verőfénybe egy szántó föld ez is a parochiahoz tartozik, vicinussa egy felöl Nagy Jánosné, más felöl Simo István (hossza 150 öl, szélessége 10 öl).

Köves föld nevezetű helyben mas szántó föld, egy felöl vicinussa Kis Ferentz, más felöl Dáné Zsigmond (hossza 100 öl, szélessége 13 öl).

Ugyan [...] egy szántó föld, vicinussa egy felöl a hegyen lejáró ut, más felöl Nagy Mihály, Nagy Josef (hossza 150 öl, szélessége 12 öl).²¹⁴

Ezen szántó földeket a pap trágyát gyütvén, az Ecclesia ki tuggya meg szántya, béveti s a pap úgy haβnallja.

A mesteri lakhelyen vagyon egy roβ ház és egy kus istálo egy fedél alatt.

A bért adó gazdák²¹⁵ és azok családjainak nevei:

Kováts Jozef, felesége Lörintz Sára, annya Kováts Borbára

Kiss Josef, felesége Béres Anna, fia Josef, liánya Maria

F. Kiss István, felesége Kiss Anna, fia Lajos

F. Kiss Mihály, felesége Török Kata, fiai Ferentz, Muses, leánya Susánna

Kováts Ferentz, felesége Kis Borbára, fiai Ferentz, János, leánya Susánna

Bán Ferentz, felesége Istok Judit, fiai Ferentz, Josef, János, leányi Anna, Judit, Mária

Simo Josef, felesége Kis Mária, fia Josef napája Török Judit

Kis Zsigmond, felesége Navrányi Judit, leányi Judit, Anna

Simo István, felesége Dané Lidia, fiai István, Mihály, Gergelly, leányi Judit, Sára, Lidia

Márton György, felesége Kis Judit

Kiss István, felesége Simo Susánna, leánya Nárcia

Kiss János, felesége Kis Anna, fia János, leányi Juliánna, Rebeka

Kálmán János, felesége Kováts Judit, fiai János, István, Moses, Samuel, Mihály, leánya Maria

Szabo István, felesége Vargyas Zsofia, fiai Josef, leányi Susánna, Mária, Juliánna

Silo Péterné

Kováts János felesége Boros Mária, fia Moses, napája Lörintz Judit

Vargyas Dániel, felesége [...] Borbara

Vargyas Antal, felesége Kis Judit, liánya Mária, édes annya

Balás Mária

Bán Péter, felesége Orbán Mária, fia Josef, leányi Mária, Juliska

Szekeres János, felesége Jakab Judit

F. Kis Mihály, felesége Istán Mária, fiai István, Mihály, Moses, leánya Rebeka

Kováts István, felesége Nagy Kata, fiai Tamás, István, Mihály Nagy Mihály, felesége Lajos Mária, leánya Rebeka, fia János, annak felesége Sándor Mária, fiai Sándor, János

Bentzédi Mihály, felesége Lajos Borbára, leánya Susánna

Lajos János, felesége Szekeres Susa, testvére Sigmond, fia Ferentz, leányi Susánna, Mária

Nagy Josef, felesége Miklos Borbara, fiai András, Sándor, József Nagy Ferentz, felesége Tanko Rebeka, leányi Rebeka, Mária, Julianna

Bentzédi Jánosné Gergelly Ersok, fia János, leánya Susa

Simo Ferentz, felesége Lörintzi Susa, fiai Moses, Ferentz, János, Lajos, leányi Mária, Julianna

Kis Ferentz, felesége Kováts Anna, leányi Mária, Sára

Kis András, felesége Lajos Susa, édes attyja Kis János

A félbért adó gazdák és azok családjainak nevei:

Kováts Sigmond

Nagy Jánosné

Vargyas János, felesége Gellért Sára, leánya Sára

Vargyas Sámuel, felesége N.N., fia Sigmond

Vargyas István, felesége Krakko Klára, fia István

Vargyas Ferentzné Osvát Anna, fiai János, Ferentz, leánya Susánna

Lörintz Borbára, leánya Susa

Az ur asztalához tartozo [...]

ezüst pohár kisdeth 1

kupás on kanna 1

kereβtelo kanna [...] 1

fedeles vintzi kantso 1

on tál 1

on tányérok 2²¹⁶

bors [...] abroβ 1

egy alts keβkenyü vér fonallal szegve 1

selyem keβkenyök 2

egy kis ruha mellynek vége zöld sellyemmel és arany fonallal meg van varva

²¹⁴ Nagyjából ezeket a földeket találjuk meg egy 1814-es, az egyházi földekről készített összeírásban is. (Uo., 4. sz.) Az egyházi földek jelentős bővülést mutatnak a következő 1835-ös összeírásban, ugyanis ekkor 56 db kisebb-nagyobb szántót, kaszálót és erdőt jegyeznek. (Uo., 5. sz.); további birtokösszeírások ismeretesek 1875-ből (Uo., 11. sz.) és 1881-ből is, a telkek ekkor már helyrajzi számmal vannak ellátva (Uo., 12. sz.).

²¹⁵ A kétfajta egyházi adózás az egész béreseké és a fél béreseké volt. Az egész béresék 4 kalangya búzát, három kalangya zabot és egy szekér fát fizettek, a fél béresék két kalangya búzát, egy kalangya zabot és egy forintot adóztak az egyháznak.

²¹⁶ Az itt említett klenódiumok közül elveszett az ezüstpohár, a bokály, és a két óntál.

A Sükői Református Egyházközség mindennapjai a 19. század végéig

1. táblázat
Az 1820. évi kéregetések

Év	Helység	Adakozók száma	Begyűlt összeg német forintban.	
1820	Harasztkerék	47	54 rft	19 krc
1820	Szászváros	19	7 rft	10 krc
1820	Dés	8	4 rft	24 krc
1820	Magyarigen	12	2 rft	13 krc
1820	Zalatna	18	4 rft	19 krc
1820	Balászfalva	1	–	6 krc
1820	Abrudbánya	13 (néhány adakozót nem írtak össze)	11 rft	10 krc
1820	Déva	9	1 rft	41 krc
1820	Geges	10	2 rft	15 krc
1820	Bogát	13	4 rft	33 krc
1820	Váralja	15	5 rft	56 krc
1820	Marosújvár	23	5 rft	15 krc
1820	Nagyenyed	8	5 rft	28 krc
1820	Makfalva	Szám nincs feltüntetve	1 rft	47 krc
1820	Havad	1	–	6 krc
1820	Vadasd	Szám nincs feltüntetve	–	30 krc
1820	Nyárádszentlászló	2	1 rft	30 krc
			egy kupa gabona	
1820	Jedd	9	3 rft	43 krc
1820	Havadró	2	–	23 krc
1820	Mezőpanit	2	1 rft	47 krc
1820	Kövesd	5	1 rft	38 krc
1820	Mezőcsávás	26	14 rft	3 krc
1820	Berethalom	3	1 rft	12 krc
1820	Bezdédszentlélek	3	1 rft	44 krc
1820	Kalácsa	5	2 rft	2 krc
1820	Zsibó	3	3 ft.	–
1820	Szilágycseh	8	5 rft	8 krc
1820	Kémer	5	–	54 krc
1820	Ipp	2	–	19 krc
1820	Szilágyzovány	4	3 rft	13 krc
1820	Szilágnagyfalu	5	1 rft	2 krc
1820	Szilágyosmlyó	7	4 rft	13 krc
1820	Szilágyballa	5	2 rft	16 krc
1820	Zilah	21	5 rft	8 krc
1820	Almás	2	–	18 krc
1820	Hunyad	5	1 rft	10 krc
1820	Magyarlóna	11	4 rft	1 krc
1820	Mihályfalva	3	1 rft	25 krc

2. táblázat
Az építkezések legjelentősebb költségei

Év	Kiadott összeg tárgya	Kiadott összeg magyar forintban	
1822	az új templom helye	100 mft	–
1826	a templom fedésére 3000 cserép	215 mft	–
1827	12 hordó mész a falazáshoz	48 mft	–
1829	a kőműves pallér fizetése	1020 mft	–
1829	a szószékkorona	297 mft	70 dn
1830	10 000 téglá vetése	86 mft	45 dn
1831	a torony ács munkálata	100 mft	–
1831	a templom mennyezetének deszkája	19 mft	50 dn
1835	a torony építéséhez való állásfák	86 mft	30 dn
1837	a templom építéshez 15 hordó mész	75 mft	–
1838	a torony gerendái	54 mft	–
1839	a torony építés befejezése	275 mft	–
1839	a torony építés anyagaira	78 mft	46 dn
1840	a torony „teteibe való új gomb”	24 mft	40 dn
1840	a torony befedéséhez zsindegy	15 mft	10 dn
1840	zsindegy	29 mft	46 dn
1840	a torony fedelére való festék	50 mft	50 dn
1840	a torony befejezéséhez szükséges téglá	69 mft	30 dn
1840	a torony befejezéséhez szükséges mész	29 mft	89 dn
1840	a két legény fizetése a mester mellett	46 mft	56 dn
1843	a templom padlózata, karzat, alkalmi székek	97 mft	66 dn
1844	a templomot övező kerítés kőművesmunkája	87 mft	50 dn
1845	a templomkerítés ajtója	24 mft	26 dn
1845	templom fedelének javítására 2000 cserép	40 mft	80 dn
1846	két ajtó a templomra	48 mft	–
1846	a két ajtó lakatosmunkája	14 mft	–
1846	a karzat aljának lepadolása	86 mft	20 dn
1848	az úrasztala	16 mft	48 dn
1848	templomszentelés	46 mft	40 dn
1865	az orgona	100 mft	–

3. táblázat
1832–1853 között iskolába járt gyerekek

Év	fiú	lány
1832	7	4
1833	6	5
1834	6	6
1835	5	2
1836	10	12
1837	4	3
1838	4	3
1839	9	3
1840	10	4
1841	6	5
1842	a himlő miatt nincs tanítás	
1843	12	3
1844	10	2
1845	12	2
1846	13	4
1847	9	5
1848	12	6
1849	nincs bejegyzés	
1850	nincs feltüntetve	
1851	7	3
1852	9	3
1853	8	3

Levéltári források

Református Egyházközségi Levéltár, Sükő (SREkL)

- 1. köteg: *Körlevelek, egyházi rendeletek jegyzőkönyve, 1782–1883* (cím nélkül)
 - 2. köteg: *Esperesi körlevelek, felsőbb rendeletek és egyházmegyei vizitációk jegyzőkönyve, 1833–1866.*
 - 3. köteg: *Megyegyülések, presbiteri gyűlések jegyzőkönyvei, felsőbb rendeleteket és esperesi körleveleket tartalmazó protokollum, 1866–1887*
 - 5. köteg: *Vizitációs számadások jegyzőkönyve, 1832–1887*
 - 6. köteg: *Presbiteri jegyzőkönyvek, 1876–1881*
 - 7. köteg: *Kezeli tanács (presbitérium) jegyzőkönyve, 1886–1903*
 - 33. köteg: *Templomépítési iratok, 1721–1854*
 - I. csomó: *Építkezési szerződések*
 - II. csomó: *Építkezési engedélyek, ezek kérvényezése és a kéregető levelek*
 - III. csomó: *Utólag előkerült templomepítési ügyiratok*
 - 34. köteg: *Vegyes iratok, 1721–1922*
 - I. csomó: *Az egyház ingó és ingatlan javainak összeírásai, 1721–1887*
 - II. csomó: *Vegyes egyházi iratok, 1779–1922*
 - 35. köteg:
 - II. csomó: *Végzések, határozatok, instrukciók, 1761–1852*
 - 36. köteg:
 - I–II. csomó: *Panaszlevelek, 1763–1836*
 - III. csomó: *Különböző egyházi és világi méltóságokhoz írt levelek, 1828–1883*
 - IV. csomó: *Vegyes iratok (1833–1932)*
 - 37. köteg:
 - I. csomó: *Határpereskedések Malomfalvával, 1757–1772*
 - II. csomó: *Határpereskedések Farcáddal, 1738–1832*
 - III. csomó: *Határviták más falvakkal*
 - 38. köteg:
 - I. csomó: *Presbitériumi gyűlés és megyegyűlés határozatai, más jellegű iratok*
 - II. csomó: *Presbitériumi jegyzőkönyvek másolatai 1882–1935 között*
 - 40. köteg:
 - I. csomó: *Számadások 1796–1876*
 - III. csomó: *Vegyes pénzügyi iratok*
 - 41. köteg: *Egyházi iskolára vonatkozó iratok*
 - I. csomó: *1799–1895*
 - 42. köteg: *A templomépítésekhez, javításokhoz a kéregetők feljegyzései*
 - I. csomó: *1829*
 - III. csomó: *1840*
 - V. csomó: *1820*
 - 44. köteg: *Különböző önálló ügyiratok*
 - I. csomó: *Levéltári leltár, ingó és ingatlan javak összeírása, 1908*
- SRTT: ANTAL Géza: *A sükői református templom története* (1976; kézirat)
- Udvarhelyi Református Egyházmegyei Levéltár, Székelyudvarhely (UREmL)
- 22. csomó: *Sükő, Telekfalva, az egyház javára tett végrendeletek, adományok, adásvételi szerződések, a legrégebbiek 1667–1677- és 1711-ből.*
 - LEOSU 1644: *Liber Ecclesiae Orthodoxae in Sede Udvarhely existensis Anno verbi incarnati 1644.* (Az udvarhelyi egyházmegye 1644-ben elkezdett vizitációs jegyzőkönyve.)

Irodalom

- SCHEM 1832 = *Schematismus Venerabilis Cleri Diocesis Transylvaniensis pro anno a Christo nato MDCCCXXX*, Claudiopoli.
SzOkI = *Székely Oklevéltár*, I–VII, Kolozsvár (szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1872–98; *Székely Oklevéltár [VIII] 1219-től 1776-ig (Magyar Történelmi Tár, XXVIII)*; szerk. Barabás Samu), Budapest, 1934.
SzOkI Ús = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat, I–VIII (közl. Demény Lajos, Pataki József, Tüdös S. Kinga); Kriterion Könyvkiadó, Bukarest; Európa Könyvkiadó, Budapest; Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1983–2004.
- ACSÁDY Ignác
1896 *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–1721*, Budapest.
- BALOGH Judit
2005 *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében (Erdélyi Tudományos Füzetek, 254)*, Kolozsvár.
- BOTTLO Béla
1956 *Pénzérték jegyzék 1751-ből, Numizmatikai Közöny*, LIV–LV, 57–60.
- DÁNYI Dezső – DÁVID Zoltán
1960 *Az első magyarországi népszámlálás*, Budapest.
- DÁVID László
1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*, Bukarest.
- DERZSI Csongor – NYÁRÁDI Zsolt
2007 *A Hodgyai Református Egyházközség levéltárának egyháztörténeti jelentősége, Areopolis*, VII, 98–113.
- DERZSI Csongor – NYÁRÁDI Zsolt – SÓFALVI András:
2007 *A Bikafalvi Református Egyházközség története a régészeti kutatások és levéltári források tükrében, A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2006*, 17–34.
- IMREH István
1979 *Erdélyi hétköznapiak 1750–1850*, Bukarest.
- JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos
1901 *Udvarhely vármegye története*, Budapest.
- KÁPLÁR László
1984 *Ismérjük meg a numizmatikát*, Budapest, 88–94.
- KOLUMBÁN Zsuzsanna
2008 *„Igaz egyenes és hív leszek” Hűségnyilatkozatok az Udvarhelyi Református Egyházmegyében a XVIII. század végén (szerk. Kolumbán Zsuzsanna)*, Székelyudvarhely.
- KOVÁCS Árpád – NYÁRÁDI Zsolt
2008 *A Tarcsafalvi Unitárius Egyházközség a 18–19. században az egyházközség levéltári forrásai alapján, Acta Siculica 2008*, 481–496.
- SZABÓ M. Attila
2003 *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára*, I–II, Csíkszereda.
- TÓTH Levente
2004 *Református népiskolai reformok nyomai Udvarhelyszéken 1780–1848, Areopolis*, 4, 88–100.
- WAGNER, Ernst
1977 *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, Köln–Wien.

**Viața cotidiană a enoriei reformate din Sükő (Cireșeni, jud. Harghita)
până la sfârșitul sec. al XIX-lea, în lumina arhivelor parohiale locale**

(Rezumat)

Satul Cireșeni din scaunul secuiesc și ulterior comitatul cu același nume Odorhei (azi în jud. Harghita) apare destul de târziu în sursele istorice, prima atestare documentară datând din 1404. În sat nu există monument istoric sau sit arheologic important care ar fi atras atenția cercetătorilor, așadar istoria sa este aproape necunoscută.

Cu prilejul renovării clădirii fostei parohii am avut ocazia de a ordona, digitaliza și prelucra arhiva parohiei, cu documente privind istoria localității și a enoriei reformate de aici după separarea sa de enoria Forțeni, din anul 1673. Documentele conțin între altele date privind circumstanțele și cauzele construirii a cinci biserici în perioada care a urmat. Deja cel mai vechi document păstrat (din 1667) se leagă de prima biserică, construită din lemn.

O parte importantă a documentelor se referă la numeroasele litigii cu celelalte sate vecine, privind limitele hotarelor satului. Studiul schițează pe de altă parte aspecte din viața școlii ecleziastice locale. Prin prezentarea inventarelor de avere și prin gama de informații noi arhiva oferă posibilitate de a arunca o privire asupra vieții cotidiene din acest sat secuiesc, respectiv enoria sa reformată.

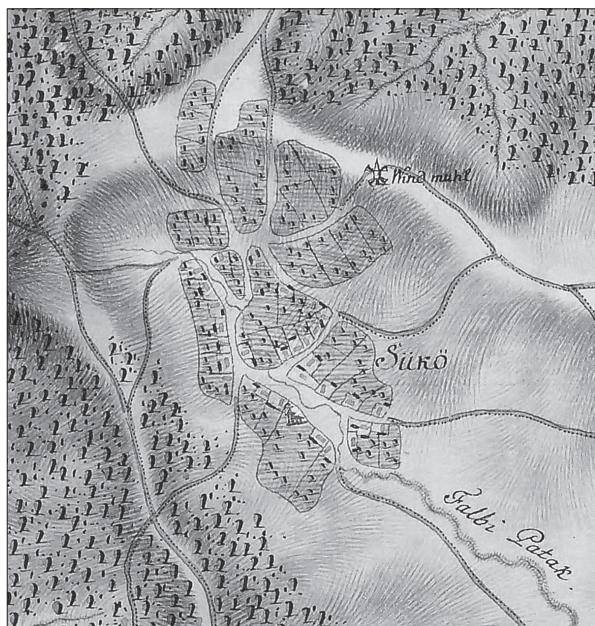
**The everyday life of the Calvinist church Sükő (Cireșeni) in Transylvania,
to the end of the 19th century, on the basis of the parochial archiv**

(Abstract)

The village of Sükő (in Udvarhely Székely seat, later in Udvarhely county; present-day in Harghita county, Romania) appears in quite late historical sources. The first memory has been noted in 1404. There is no significant historical monument or archaeological site in the village, that could attract research workers' interest. This fact explains why its history is almost unknown.

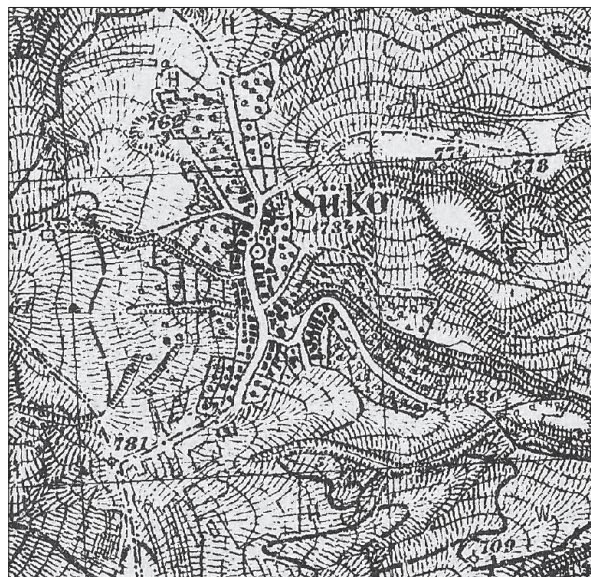
With the occasion of renovation of the parochial house we had the chance to put arrange, digitalize and to work up the reformed parochial archive. These surces reflect the local history of the village and the parochy after set up for oneself in front of village of Farcád, after the year of 1673. We know the circumstances and the causes of building five churches in this period. The earliest document from the archive (1667) is linked to the first built church made of wood.

A huge part of the documents contain processes of regions that were near the border-line of the vilage. Sükő was obscure with the nearby villages, and often created significant conflicts. Because of the rich sources we made a subsection presenting these incidents. Furthermore, this study contours some parts of the ecclesiastical school's life. Finally, the fortune inventories and the major scale of information taken from research of the archive helped us to take a look at the common days of the ecclesiastical life and at the life of this Székely village.

1. ábra

Sükő fatemploma az 1769–1773 között készített I. katonai felmérés térképén

2. ábra

Az 1827-ben épített templom helye az 1869–1887 között készített III. katonai felmérés térképén

3. ábra

Az 1833–1841 között felépített templomtorony látképe a visszabontás előtt

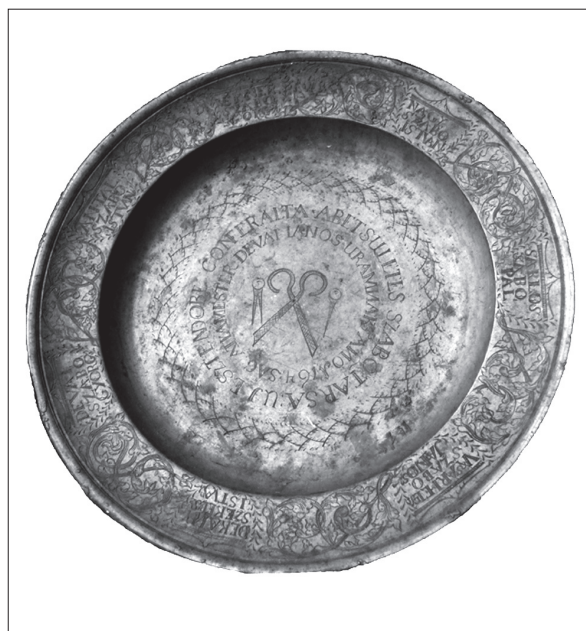

4. ábra

Az 1978-ban visszabontott torony

5. ábra
Ónkanna és *K.S.P. B.S.* felirat az ónkanna oldalán (balról)

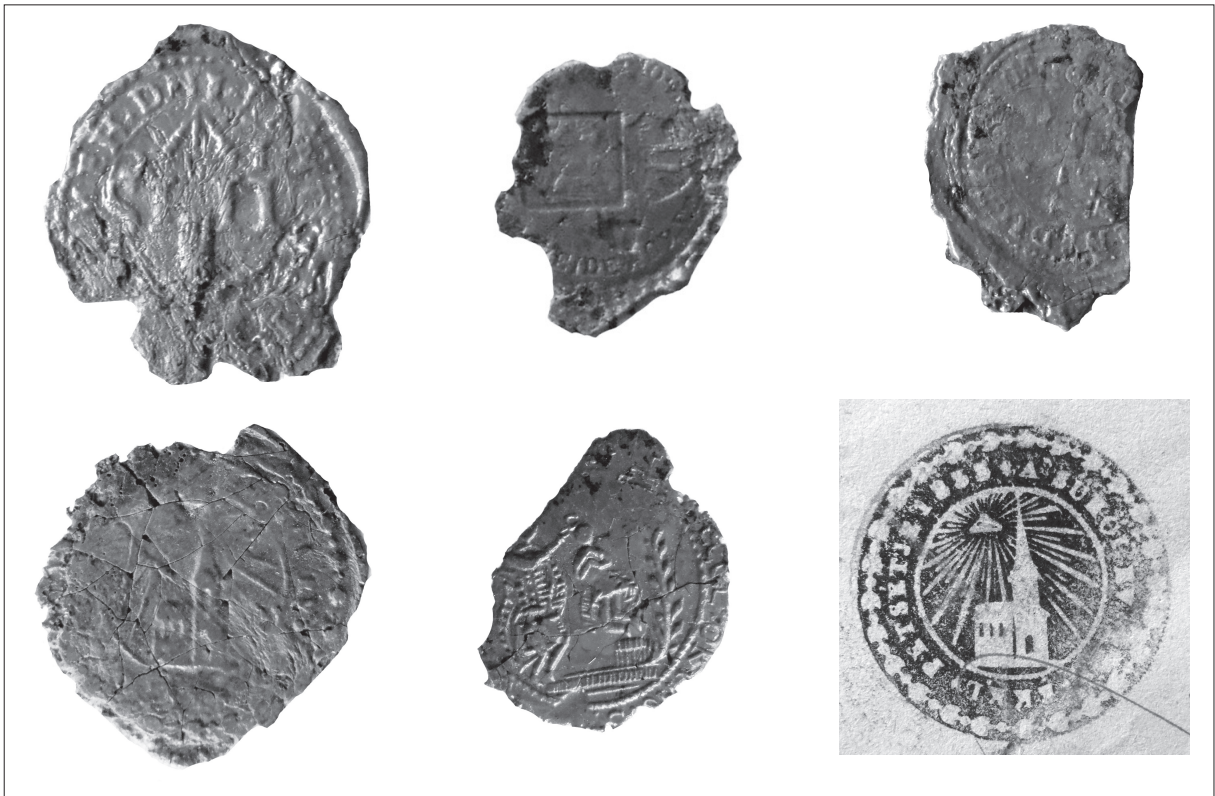
6. ábra
1764-ben adományozott óntányér,
kőrírata: *Conferalta a Betsuletes Szabo tarsa uj esztendobe
Sag. Atyamester Devai Janos urammak Anno 1764.*

7. ábra
Foldozott, kopottas ónkanna, amelyet említ
az 1773-ban készített leltár is

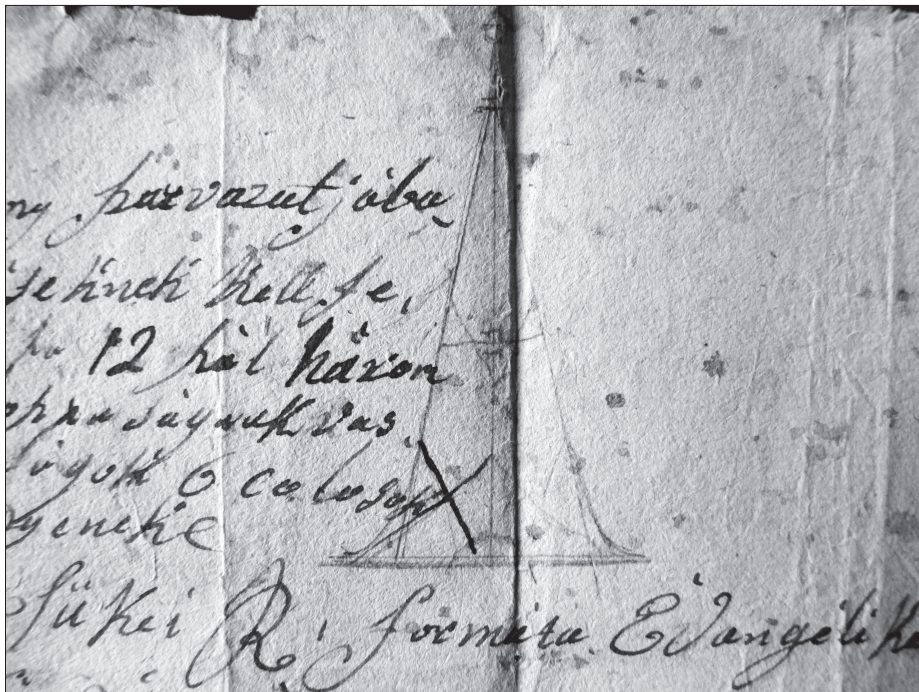

8. ábra
Az 1764-es óntányér bélyege

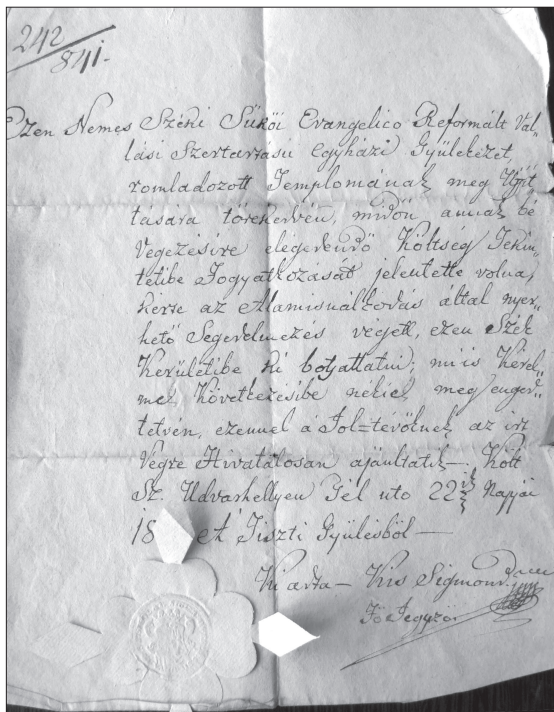
9. ábra

Udvarhelyi József pap pecsétje, 1823 (SREKL, 33. k., I. cs., 4. sz.; fent balról). Simó Ferenc megyei jegyző pecsétje, 1823 (SREKL, 33. k., I. cs., 4. sz.; fent közepén); Simó József megyebíró pecsétje, 1823 (SREKL, 33. k., I. cs., 4. sz.; fent jobbról). A sükői egyházközség pecsétje, 1876 (SREKL 36. k., II. cs., 12. sz.; lent balról). Simó Sándor, az eklézsia jegyzőjének pecsétje 1832-ből (SREKL 36. k., II. cs., 1. sz.; lent közepén). A sükői egyházközség pecsétje, amelyet 1833-ban készítettek (SREKL 36. k., II. cs., 10. sz.; lent jobbról)

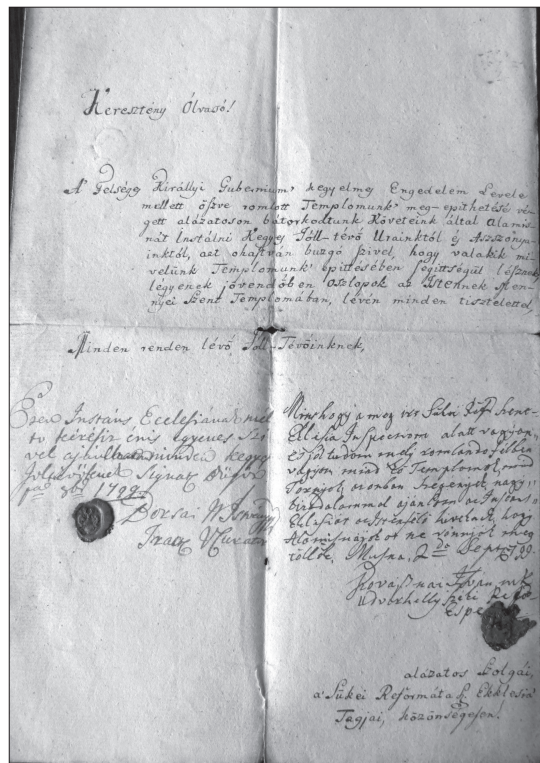

10. ábra

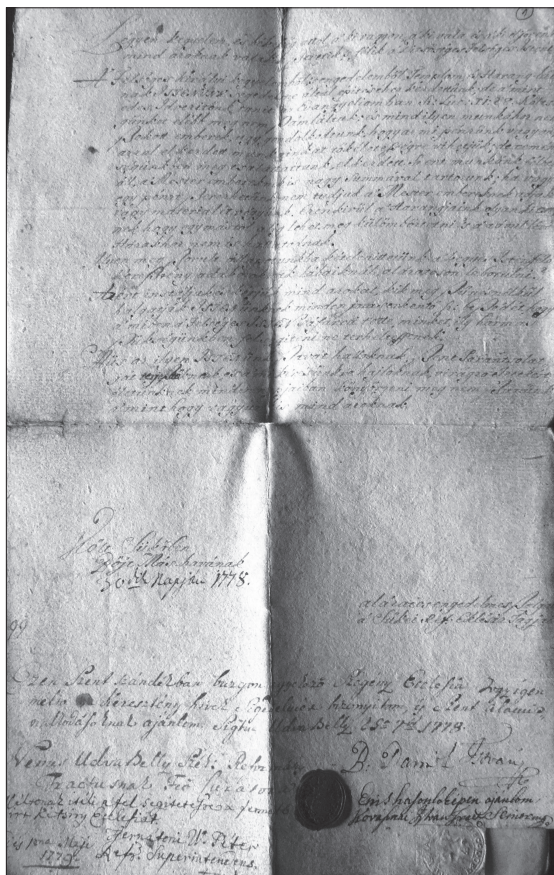
Az 1841-ben befejezett torony tetőzetének vázlatrajza (SREKL 33. k., I. cs., 11. sz.)

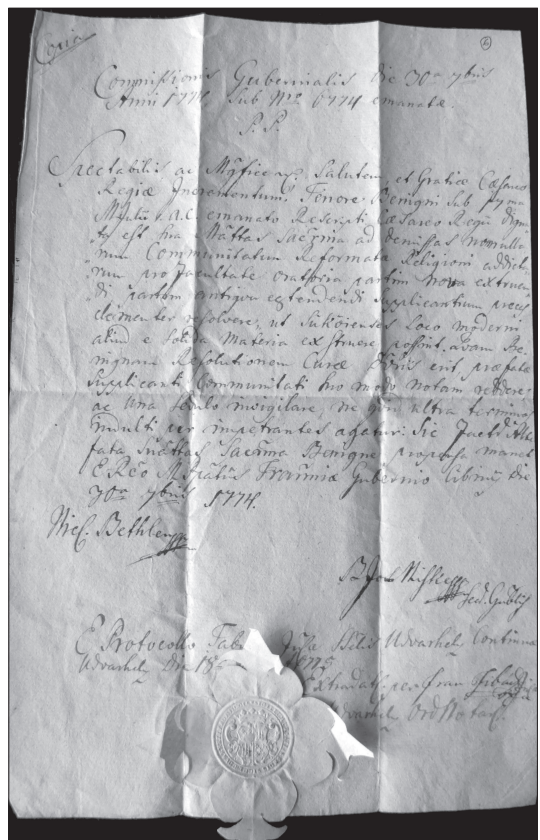
11. ábra Templomépítés adományaira való kéregetési engedély 1841, (SREKL 33. k., II. cs., 13. sz.)

12. ábra Ajánlólevél templom céljaira kéregetőknek 1799, (SREKL 33. k., II. cs., 8. sz.)

13. ábra Kéregetőlevél az újonnan épülő templom számára 1778, (SREKL 33. k., II. cs., 1. sz.)

14. ábra A templomépítéshez kérelem engedélyezése a királyi Guberniumtól 1774, (SREKL 33. k., II. cs., 6. sz.)